

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Genderové stereotypy v pohádkách

Vojtěch Oliverius

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Bakalářská práce

Genderové stereotypy v pohádkách

Vojtěch Oliverius

Vedoucí práce:

PhDr. Jaroslava Hasmanová Marhánková, Ph.D.

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Poděkování

Za odbornou pomoc při zpracování předkládané práce chci na tomto místě poděkovat vedoucí práce PhDr. Jaroslava Hasmanová Marhánková, Ph.D. Dále bych rád poděkoval mé rodině a přátelům za podporu a trpělivost.

Obsah

1	ÚVOD	1
2	TEORETICKÉ VYMEZENÍ.....	3
	2.1 Gender a genderové stereotypy	3
	2.2 Socializace.....	9
	2.2.1 Rodičovství a dětství.....	10
	2.2.2 Mediální socializace.....	14
	2.2.3 Literatura a feminismus	15
	2.3 Genderové stereotypy v pohádkách	18
3	METODOLOGIE.....	30
	3.1 Sémiotická analýza	30
	3.2 Výzkumný soubor	32
	3.3 Procesy práce a analýza dat	35
	3.4 Výzkumné otázky	37
4	EMPIRICKÁ ČÁST	38
	4.1 Způsoby zobrazování genderu postav.....	38
	4.1.1 Znázorňování postav	39
	4.1.2 Způsoby vyjadřování jednotlivých postav	44
	4.2 Činnosti a aktivita v příběhu jednotlivých postav.....	46
	4.3 Morální sdělení.....	50
	4.4 Porovnání s tradičními pohádkami	53

5 ZÁVĚR	57
6 BIBLIOGRAFIE:	60
7 RESUMÉ	64
8 PŘÍLOHY	65
8.1 Příloha I. - schéma	65
8.2 Příloha II. – obrazové ilustrace	65

1 ÚVOD

Můžeme si být jisti, že je zbytečné ptát se někoho, zda zná pohádky. Pohádky nás provází celý život, učíme se z nich zvykům a pravidlům našeho kulturního a sociálního prostředí, a orientaci v něm. Každému se při pomyšlení na pohádkové příběhy nejspíše vybaví překonávání sociálních rolí, vysoká sociální mobilita a vyrovnávání majetkových nerovností, zkrátka nebezpečné dobrodružství silného, aktivního hrdiny vykrytalizované do šťastného konce [McCabe et al. 2011: 198]. Prostřednictvím identifikace s hrdiny přijímáme jejich role a chování. Tímto způsobem nás připravují pohádky na život v naší sociální struktuře. V pohádkách jsou překonávány prakticky veškeré nerovnosti, až na nerovnosti konstruované skrze gender, jak ukazují studie tradičních pohádek.

Tato práce se zaměřuje, jak již napovídá její název, na genderové stereotypy, které zjednodušují chápání jednotlivých pohlaví, jejich předpokládanou aktivitu, chování a jednání. Tradiční pohádky přenášejí četné genderové stereotypy potvrzující tradičně vymezené genderové struktury. To může ovlivňovat chování dívek a zhoršovat jejich přístup k úspěchu ve veřejné sféře. Proto bychom měli zkoumat dětskou literaturu s ohledem na možnost, že se z ní recipienti alespoň částečně učí, čeho by měla jednotlivá pohlaví dosahovat a jaké je žádané a nežádané chování jednotlivých pohlaví [Lieberman 1972: 385]. Právě tyto vlastnosti jsou předmětem této práce.

Níže popsaný kvalitativní výzkum využívá metodu sémiotické analýzy dvou nejprodávanějších pohádkových knih v roce 2010, které byly napsány a produkovány v 21. století. Těmito knihami jsou „Jak si postavit auto“ [Sodomka 2012] a „Dědečku, vyprávěj“ [Špaček 2012]. Sémiotická analýza s bližším popsáním analyzovaných knih a kritéria výběru těchto knih je podrobně popsána v metodologické části práce. Cílem této práce

je zjistit, zda se liší počet a druh genderových stereotypů a reprezentace chování jednotlivých rodů v moderních pohádkách při srovnání s genderovými stereotypy v pohádkách tradičních. Výzkumné otázky jsou odvozeny od výzkumných prací zabývajících se genderovými stereotypy a genderovým zobrazováním obecně v tradičních pohádkách, které budou představeny společně s jejich výsledky v teoretické části. V té bude nastíněna problematika genderu, genderových stereotypů a s tím souvisejících teorií sociálního učení genderu. S nimi souvisí problematika socializace a způsoby jakými ovlivňuje literatura naše chápání reality. Poté bude rozebíráno rodičovství, ve kterém můžeme zaznamenat jisté změny.

Hlavní snahou této práce je odhalit, zda se nezměnily obsahy pohádek ve společnosti, ve které mají oficiálně ženy stejné šance, práva a přístup do různých pozic ve veřejném sektoru, jako muži. Podmínky ve společnosti a společnost celkově rozhodně prošla mnohými změnami od dob, kdy byly sepsány tradiční pohádky.¹ Proto shledávám důležité prozkoumat, zda se tyto změny odrazily i v dnešních pohádkách jako v nástroji socializace.

¹ Tradičními pohádkami jsou pohádky bratří Grimmů, nebo pohádky sepsané Charlesem Perraultem, popř. pohádky obsažené v "The blue Fairy Book" [Baker – Sperry, Grauerholz 2003; Lieberman 1972; Parsons 2004].

2 TEORETICKÉ VYMEZENÍ

2.1 Gender a genderové stereotypy

Rozdělení lidstva na muže a ženy se může jevit jako jasně dané, jako něco, co tu bylo vždy a vždy bude, tedy je v souladu s naší existencí [Šmausová 2002: 15]. Podle humanitních věd se však toto rozdělení děje během našeho vývoje tím, jak si osvojujeme náš gender. Pojmeme gender rozumíme sociální pohlaví, nebo rod. Jsou to tedy sociálně učené vzorce, hodnoty a normy, které jsou nám vštěpovány, bohužel většinou prostřednictvím stereotypního chování, nebo stereotypních prostředků [Niklesová 2007: 99]. „Gender je zkrátka činností zvládání situačního jednání ve světle normativního souboru postojů a činností odpovídajících jednotlivým pohlavním kategoriím.“ [West, Zimmerman 2008: 101]

Samotný pojem gender má kořeny v Indo – Evropském jazyce a mohli bychom ho přeložit, jako něco „k výrobě“ [Connell 2002: 7 - 8]. Pro tuto práci je důležité chápání genderu jako něčeho „k výrobě“, protože toto „vyrábění“ probíhá také skrze prostředky, jako jsou hračky, nebo právě dětská literatura. Jde tu především o to, naučit se chápat jednotlivá pohlaví jako poměrně binární opozice, kdy je určeno jiné chování, jednání, oblékání jednotlivému genderu. Gender je sociálně konstruovaný i prostřednictvím prezentace vlastností a charakterů v dětské literatuře a pohádkách. Tyto prezentace mohou legitimovat genderový systém a genderové nerovnosti [McCabe et al. 2011: 218]. Proto bychom měli zkoumat dětskou literaturu s ohledem na možnost, že se z nich recipienti alespoň částečně učí, čeho by měla jednotlivá pohlaví dosahovat, jaké je žádané a nežádané chování. Pohádky mohou být zdrojem snů a fantazií mnoha dívek a chlapců po celém světě [Lieberman 1972: 385].

V minulosti byly rozdíly mezi mužským a ženským světem vysvětlovány pomocí „biologického esencialismu“, který opravňoval kulturní rozdíly a podřadnost žen na základě pohlaví a reprodukční funkce [Morris 2000: 11]. Chápání genderu jako přirozeného, trvalého rysu osoby, může být zapříčiněno tím, že se genderové přisuzování děje každý den v každé, konkrétní interakci [Kessler, McKenna 1978: 159]. Humanitní vědy argumentují tím, že odlišnosti mezi pohlavími jsou spíše určeny rozdílnou socializací, než biologickými odlišnostmi, které tyto rozdíly legitimizují pomocí přírodních věd, které uvádí odlišnosti ve fyziologii jednotlivých pohlaví [Šmausová 2002: 16]. Dnes používá feministické hnutí pojmy mužskost a ženskost pro kulturně nabyté identity jednotlivých pohlaví, které si jednotlivci osvojují již od útlého věku (tedy rovněž i pomocí literatury), a z toho důvodu se jim jeví jisté vlastnosti jako ženské, nebo naopak mužské [Morris 2000: 11 - 12]. Dnešní tendence jsou však spojené s feminismem, který má za cíl „nový způsob chápání sebe sama a našeho světa, nový etický systém významů a hodnot“ [Morris 2000: 17].

V rámci feministického paradigmatu je gender chápán jako společensky utvářená kategorie, kterou se učíme prostřednictvím sociálního učení. Právě sociální učení genderu je předmětem této práce, protože dětská literatura (pohádky) je rozhodně jedním z prostředků sociálního učení genderu, a proto je třeba na obsahy, které přenášejí, nahlížet kriticky. Psychoanalytická teorie vysvětluje osvojování genderu identifikací dítěte s rodičem, který vlastní stejné genitálie, což bylo později zpochybněno, vzhledem k existenci lidí s neshodující se genderovou identitou a genitáliemi [Kessler, McKenna 1978: 85 - 86]. Této práci se týkají především teorie sociálního učení a kognitivně vývojová teorie, protože se zabývají především osvojováním si jednotlivého genderu v procesu učení a porozumění světu. Každá z těchto teorií má své

empirické potvrzení a mají důkazy, které vyvracejí tu druhou, a proto není možné říci, která je ta správná, jsou to však jisté možnosti a návody, jak pochopit vývoj genderové identity a jiných základních fenoménů sociální konstrukce genderu [Kessler, McKenna 1978: 100 - 101].

Teorie sociálního učení se soustředí především na procesy doprovázející identifikaci s určitou genderovou kategorií. Jako genderové chování chápeme takové chování, které má rozdílné důsledky vůči jednateli na základě jeho pohlaví. Po identifikaci se svou genderovou kategorií se dítě učí očekávanému chování osob svého označení (dívka nebo chlapec) a následně si toto chování osvojí a přizpůsobí se mu. Jaké důsledky pro ně budou mít jednotlivá chování, se učí skrze odměňování za chování genderově přiměřené a trestání, nebo ignoraci a sociální exkluzi za genderově nevhodné. Jednotlivá chování děti nejprve pozorují u obou rodičů a později se učí, které za které z těchto typů chování budou odměňování a za které kritizováni.

Kritika této teorie se opírá o to, že nezvažují rozdíl mezi dospělým a dětským vnímáním světa. Navíc podle této teorie by byla možná změna genderu na základě změny oblečení a chování. To dokazuje zjednodušené myšlení dětí, které nedosáhly dostatečného kognitivního vývoje, aby pochopily, že gender není vyjádřen jen oblečením a chováním, ale kompletním vyjadřováním, jednáním, zevnějškem a (většinou) i biologickým pohlavím [Kessler, McKenna 1978: 91 - 95]. Jako kritiku můžeme použít oboustranné pojetí interakce mezi rodičem a dítětem, kdy sami rodiče tvrdí, že dívky interagují klidněji a více uvolněně. Nicméně můžeme tento jev vysvětlit na základě očekávání rodičů a tedy i jinému chování k dítěti, což by podporovalo tuto teorii [Renzetti, Curran 2003: 111]. Teorie sociálního učení je relevantní pro tuto práci především díky konceptu získávání genderu prostřednictvím odměn a trestů. Pohádky poskytují návod k tomu, jaké chování a rysy jsou

společensky odměňovány a za jaké následuje trest. Dítě může vidět v pohádkách odměňované genderové chování jako například krásu, statečnost, hrdinství, aktivitu/pasivitu apod. Vzhledem k očekávání odměn ve formě princezny, království apod. mohou přijmout toto chování do své genderové identity.

Kognitivně vývojová teorie, na rozdíl od psychoanalytické teorie a teorie sociálního učení, přičítá dítěti aktivní roli ve strukturování a pochopení reality. Od teorie sociálního učení se kognitivně vývojová teorie odlišuje také tím, že pojímá dětskou realitu podle vývojových úrovní dítěte, jako odlišně konstruovanou, než je konstruována realita dospělých. K přesnosti v konstruování reality, tak jako dospělí, se musí děti naučit a vyvinout se skrze vývojové stupně. Dítě vývojovými stupni prochází pomocí schémat, která si během života utváří. Každý nový jev, objekt nebo chování, se kterým přijde do styku, se nejprve snaží začlenit do svého schématu. Pokud se začlenění nedaří, modifikuje se schéma tak, aby se přizpůsobilo nové situaci. Ukazuje se, že děti přisuzují gender většinou podle tvaru účesu a oblečení, zatímco dospělý podle primárních a sekundárních pohlavních rysů [Kessler, McKenna 1978: 96 - 98]. Z tohoto můžeme vidět právě přisuzování genderu jako neměnné kategorie u dospělých a u dětí jako kategorie, kterou lze změnit délkou vlasů, nebo stylem oblékání. Děti zkrátka nechápou koncept zachování fyzických vlastností, což znamená, že dokud si tento koncept neosvojí, nemohou rozvinout svoji genderovou identitu, protože pracují pouze s přítomností a změna, např. oblečení, účesu, nebo hračky pro ně tedy znamená automaticky i změnu genderu. Od tří let sice děti bezpečně poznají svůj gender, dokáží označit gender jiné osoby, nicméně neví, jestli se gender dané osoby někdy změní. Tím jsou si jistí až zhruba od 5 – 6 let, což je moment, kdy si začnou formovat svoji genderovou identitu. Chlapci začnou poměrně striktně napodobovat činnosti a chování svých

rodičů [Kohlberg citován in Kessler, McKenna 1978: 96 – 97]. Jednou z kritik kognitivní vývojové teorie je argument, že se dítě nemusí nutně chovat rozdílně jenom z pozice uvědomění si svého označení, nebo ze schopnosti rozpoznávat toto označení u jiných [Kessler, McKenna 1978: 98]. Z kognitivně vývojové teorie vycházím, protože předpokládám, že i na základě pohádek, se kterými přijde dítě do styku prakticky denně, si může osvojovat genderové stereotypy, které začlení do svých schémat, pomocí kterých se orientuje ve svém sociálním okolí. Tyto teorie ukázaly, jak mohou děti vývojově chápat gender a na konci jejich vývoje mohou být zapojeny do genderové reality, stejně jako jiní dospělí jedinci [Kessler, McKenna 1978: 109].

Genderové stereotypy jsou integrální součástí genderu, protože samotné chápání dvou pohlaví, které má odlišné chování, jednání, vlastnosti a předpokládané činnosti je značně stereotypní. [Huntoon 2009: 378]. Jsou to vzorce, které jsou dítěti vštěpovány již od narození a jsou spojeny s daným pohlavím, aniž by se uvažovalo nad individuálními vlastnostmi a představami o životě [Niklesová 2007: 99]. Jednotlivé stereotypy jsou vysoce funkční pro společnost, protože pomáhají jednotlivým lidem rozpoznávat, jak se mají chovat v jednotlivých situacích, ale také, jak se chovat v těchto situacích k ostatním. Můžeme tedy říci, že studium genderových stereotypů je důležité vzhledem k tomu, že je lidé využívají v chápání sociálních situací a jejich účastníků. Navíc si pomocí jejich znalosti může jedinec upravit své chování tak, aby si usnadnil interakci s ostatními, nebo zvýhodnil své postavení v ní. Nicméně genderové stereotypy mají také negativní účinky, protože mohou omezovat schopnosti a výkonnosti individuů na základě nějakého stereotypního předpokladu, např. muži nemají takové barevné vnímání, proto by se neměli zabývat v takové míře módou, nebo estetikou [Huntoon 2009: 378, 381]. Genderové stereotypy jsou zkrátka tak

zakořeněné, že děláme hodnotové soudy v kontextu pohlaví v podstatě nevědomě a automaticky [Renzetti, Curran 2003: 112 - 113].

Dnešní podobu stereotypů vztahujících se na ženy můžeme datovat do doby industriální éry, kdy došlo k rozdělení rolí na pracující muže v továrnách a na pečující ženy. Právě rozdílné aktivity a činnosti jsou zdrojem častých stereotypů. V této éře byly ženy chápány jako pečovatelky, které mají být zranitelné, slabé a závislé, ale také krásné, nevinné a čisté. Jak můžeme očekávat, genderové stereotypy týkající se mužů budou opačné. Správný muž by měl být nezávislý, houževnatý až agresivní, inteligentní, aktivní, silný, přímý, dobrodružný a zaměřený na kariéru. Postupem času se jednotlivé genderové stereotypy nepochybně mění, např. větším přístupem žen do pracovního procesu, bude ochabovat představa muže jako živitele rodiny. Samotné genderové stereotypy si osvojujeme již ve věku zhruba tří let na základě pozorování genderového chování jiných, ale také pomocí hraček, dětské literatury, které jsou jim kupovány a které povzbuzují rozdílné činnosti a chování [Huntoon 2009: 379 - 380].

Renzetti a Curran [2003] ukazují jistou neměnnost genderových stereotypů prostřednictvím výzkumů. Zároveň je zde vidět i fungování genderových stereotypů prakticky od narození. Tento fakt je doložen dvacet let vzdálenými výzkumy. Tyto výzkumy zkoumají rozdílné reakce rodičů na své novorozené děti. Paradoxem je, že i přes svoji podobnost jsou popisovány narozené děti značně odlišně, u chlapců je charakteristický popis „silného, pohyblivého, vážného vzezření s velkýma rukama; malé dívky zase jako drobné, hezké, s jemnými rysy“ [Reid citován in Renzetti, Curran 2003: 108]. Osvojování genderových stereotypů od dětství podporuje také Huntoon, který tvrdí, že samotné genderové stereotypy si osvojujeme již ve věku zhruba tří let na základě pozorování genderového chování jiných, nebo pomocí hraček, které jsou

dětem kupovány a které povzbuzují rozdílné činnosti a chování [Huntoon 2009: 380]. Z důvodu osvojování genderových stereotypů již v raném dětství a k zaměřenosti této práce na pohádky, budu se v následující kapitole zabývat socializací.

2.2 Socializace

Obecný termín socializace je chápán jako osvojování si základních hodnot a norem obsažených ve společnosti. To však neznamena, že bychom neměli žádnou svobodnou volbu výběru hodnot, pouze celoživotně vstupujeme do interakcí, které ovlivňují naše následné myšlení, chování a jednání [Giddens 1999: 60].

Jelikož se tato práce zabývá pohádkami pro ty nejmladší, pokusím se popsat především socializaci v rodině a prostřednictvím mediálních obsahů. Samozřejmě dítě socializují i vrstevníci, nicméně mnou analyzované knihy budou s největší pravděpodobností dítěti čteny rodiči, nebo širší rodinou. Socializace je pro společnost nepochybně velmi důležitá vzhledem k tomu, že se skrze ni předávají kulturní vzorce, hodnoty a normy, a proto je důležité sledovat změny v socializačních procesech a prostředcích, protože mohou mít veliké důsledky na změnu kultury [Možný 1999: 148].

To, že konstruování genderu začíná již od narození, vyzdvihuje i citát Simone de Beauvoir: „Pohlavní zasvěcení ženy začíná v jistém smyslu stejně jako u muže už v nejútlejším věku. Teoretické i praktické fáze zaučování pokračuje různým způsobem od fáze orální, anální a genitální nepřetržitě až do dospělého věku.“ [Beauvoir 1966: 189] Četné studie již dokázaly, že jsou dívky vychovány rozdílně než chlapci, jsou na ně rodiči dávána rozdílná očekávání, která mohou rozvíjet mužské, nebo ženské stereotypní chování. Nicméně existují i studie, které ukazují, že nelze vychovat z chlapce ženu. Dokonce jsou studie, které sledovaly

primáty a na základě tohoto pozorování poukazují na genetické zakotvení pohlaví, tedy i rozdílů mezi muži a ženami. My se v této práci soustředíme především na roli sociálních faktorů (rodina, sdělovací prostředky) a jejich vliv na genderovou socializaci, tedy učení se mužským a ženským rolím [Giddens 1999: 114]. Než budu dále rozebírat konstrukci genderových stereotypů a konstruování genderu prostřednictvím literatury, zastavím se prostřednictvím krátké kapitoly u proměny rodičovství a dětství v dnešní společnosti, protože jak můžeme vidět v literatuře, prochází rodičovství výraznými změnami.

2.2.1 Rodičovství a dětství

Nejprve bych rád zmínil i proměny v chápání dětství, protože je to významná část lidského vývoje pro rozvoj genderové identity [McCabe 2011: 199]. Dětství je nepochybně významnou složkou ve vývoji jednotlivce. Dětství je dnes poprvé jasně věkově označeno, na děti je soustřeďováno mnoho složek společnosti, například průmysl, ať již literární, nebo hračkářský. Dnes lze dítě jasně rozpoznat podle oblečení, hraček (dnes dokonce elektronických např. dětských počítačů), typů účesů a doplňků. Je logické předpokládat, že již skrze dětské oblečení se bude konstruovat gender. Již od školky jsou děti učeni přiřazovat samy sebe a ostatní do dvou kategorií podle genderu, zároveň s tím jsou na ně kladeny nároky, jak se podle své kategorie (chlapec, nebo holčička) mají chovat sami k sobě a zároveň, jak vystupovat ve společnosti [McCabe 2011: 199]. Nicméně jasně oddělené dětství a s ním spojená konstrukce genderu je jev poměrně nový, protože jak uvedl Philippe Ariés např. ve středověku, byly děti zobrazovány jako malí dospělí. Byli stejně oblečení, učesání, pracovali se stejnými nástroji. Dokonce ještě ve dvacátých letech minulého století bylo obvyklé, aby děti pracovaly s dospělými již od útlého dětství [Ariés citován in Giddens 1999: 54 - 55].

Ve dvacátém století přijímáme přechod od dětství do dospělosti jako vývoj skrze stupně, které nás mění skrze procesy a přibližují nás dospělosti. Neočekáváme zkrátka zodpovědné děti, ty mají nejenom méně zkušeností a vědomostí, ale také jinak pojmají realitu, včetně chápání genderu [Kessler, McKenna 1978: 82].

Mediální obsahy nepochybně souvisejí se socializací, nicméně je velmi problematické určit, jak moc samotného jedince média ovlivňují. Rozhodně bychom neměli brát mediálního konzumenta jako „tabula rasa“, která přijímá všechna mediální sdělení a obsahy za své a včleňuje je bez dalšího přemýšlení, nebo působení okolí do své identity. Dnes se spíše mluví o zprostředkovaném působení médií např. rodiči, spolužáky, učitelským sborem a dalšími socializačními činiteli [Arnett 1995: 530]. Z důvodu nízkého věku předpokládaných recipientů pohádek, se bude výzkum zaměřovat především na zprostředkování mediálních obsahů rodiči, proto je zapotřebí alespoň v krátkosti zmínit změny v rodičovství. Rodičovství prošlo zásadními změnami za poslední roky, především v postavě otce, protože již není pravdou, že dítě je vychováno především matkou, která je jakoby obdařena všemi vlastnostmi potřebnými k výchově dítěte [Badinterová 2005: 88].

Mužská dominance, která samozřejmě působila i v oblasti rodičovství, byla ještě před pár set lety založena na fyzické síle. Když ta přestala být pro přežití rodiny nutná, opřela se tato dominance o ekonomický a politický princip nerovnosti [Možný 1999: 125]. Muž měl zajištěnu dominanci v rodině tím, že plodil určitý počet dětí a byl potřebný k jejich uživení. S větším nástupem žen do pracovního prostředí a nástupem prostředků omezování porodnosti, které mají v rukou ženy, není mužova dominance potřebná, protože si dnes může žena porodit tolik dětí, aby dokázala zajistit finančně a emočně zajištěné prostředí a udržet rodinný systém i bez muže [Možný 1983: 50 - 51]. Nicméně i přes

rozšíření antikoncepce (jakožto prostředku k omezení počtu dětí, který je zpravidla v rukou ženy), byl status ženy v Československu ještě v době po druhé světové válce odvozován od počtu dětí. Tento jev je pravděpodobně dán zaměřeností systému na sociální kapitál, oproti dnešnímu ekonomickému. Socialismus v Československu rovněž výrazně zasáhl do monopolu rodičů na ranou socializaci malých dětí. Rozšíření institucí typu mateřských školek a jeslí, vedl ke koncentraci dětí stejné věkové kategorie na jednom místě. Socializace prostřednictvím těchto institucí bude mít největší efekt nejpravděpodobněji na děti z rodin se slabším kulturním a ekonomickým kapitálem, nebo v rodinách s „mizejícím otcem“ [Možný 1999: 144].

V dnešní společnosti můžeme sledovat dva druhy rodičovské autonomie, o které jsou zmíněny z důvodu naprosté závislosti dítěte na matku a posléze také na otci. Tradiční koncepce je stav, kdy mají rodiče společně s povinnostmi a právy, přenášet na dítě i jejich hodnotový systém. Dokonce mají právo omezovat dítě seznamovat se ve společnosti s názory a hodnotami, které sami neschvalují. Oproti tradiční koncepci rozlišuje také liberální koncepci. Tato socializace nechá dítě ve správném věku najít si své vlastní hodnotové systémy, které mu budou vyhovovat [Možný 1999: 133 - 134]. Tato socializace by pravděpodobně umožňovala snadnější sociální mobilitu. Zjistit, jaká forma autonomie v současné společnosti převládá, je ponecháno někomu jinému, nicméně si myslím, že tyto dvě autonomie můžeme považovat za ideální typy, protože i ti nejliberálnější rodiče budou vštěpovat dítěti nějaké hodnoty.

To, že je rodičovství řešeným problémem, můžeme také vidět ve výsledcích analýzy časopisu Bravo, kdy je navzdory předpokladům v tomto časopise řešeno rodičovství celkem hojně, především v rozhovorech a článcích o populárních osobnostech, a to především u mužů. I u „drsňáků“, můžeme vidět emoce spojené s otcovstvím,

dokonce se zde objevují častěji obrazy dobrých otců oproti dobrým matkám. Otcovství je zde ceněno a je bráno jako něco přirozeného, co je součástí maskulinity. Nicméně autorky poukazují na to, že menší početnost zmiňování mateřství může být v důsledku myšlení, které vztah matky s dítětem pojímá jako něco přirozeného, a proto není nutné to zmiňovat [Kolářová, Kolářová 2009: 83 - 84]. Tento obrat k pečlivějšímu otci nazývá Bandinterová otcovskou revolucí. Na rozdíl od tradiční představy otce panující v patriarchátu, který byl typický pro svoji vážnost a autoritu, ale také ztělesňoval odstup a odcizení od samotného dítěte. Dítě bylo postiženo nepřítomností mužského vzoru, se kterým by se mohlo identifikovat. Dnešní otcové jsou ovlivněni nejenom větším přístupem žen do pracovního procesu, ale také samotnou snahou být lepším otcem, než byl jejich otec. Muž se podle Badinterové stane lepším otcem, když dokáže zmobilizovat rané vzpomínky na svoji ženskou stránku, kterou musel „odhodit“ v rámci identifikace s mužským vzorem a prokázáním svého genderu. Čím více se poddá své ženské stránce, tím vřelejší má vztahy se svým dítětem. Proto se dnes mluví o androgynství. Androgyn je osoba, která využívá jak mužské, tak ženské vlastnosti. Dokáže s oběma vlastnostmi zacházet a žádnou nepotlačuje. Tento nový typ otcovství je užitečný vzhledem k výzkumům, které sice netvrdí se stoprocentní jistotou, že nepřítomnost otce ve výchově je příčinou špatné socializace dítěte, nicméně zvyšují šance větších obtíží dítěte například se zvládnutím agresivity, nebo školními výsledky. Neznamena to však, že by se dnešní otec nějakým způsobem více přiblížil k roli a chování matky. Otcové rozvíjí u dětí pohybové hry oproti matkám, které využívají spíše hry, které podporují a rozvíjejí u dětí pozornost [Badinterová 2005: 159 – 160, 166 – 168].

2.2.2 Mediální socializace

Vzhledem k zaměření této práce na mediální obsahy určené pro děti, přistoupím teď k vymezení konceptu mediální socializace. Mediální socializace se od ostatních socializačních činitelů odlišuje také svoji anonymitou a převážně i jednosměrností a téměř nulovou zpětnou vazbou. Mediální obsahy jsou velmi těžce ovlivnitelné díky neexistující cenzuře a především díky mnohosti a různosti vysílaných obsahů. Mediální obsahy jsou ovlivňovány především ekonomickou složkou, která po roce 1989 začala převládat nad státními institucemi. V bývalém režimu každá forma a obsah vysílaný v médiích musel být prospěšný pro socialistickou výchovu mládeže a obecně v souladu se socialistickým režimem. Dnes státní instituce ovlivňují obsah médií především ve svých zákonech (například tiskový zákon, nebo zákaz propagace hnutí podporující potlačení základních práv a svobod jedince). Média tedy nejsou pod takovým dozorem a plejáda sdělení se tak potencionálně rozšiřuje. Socializace skrze média tedy již není přímočará, ale probíhá spíše jakási „sebesocializace“ [Vávra 2009: 37 – 38; Arnett 1995: 529]. Jak bylo uvedeno výše, tato práce se bude zabývat pohádkami pro nejmenší, proto se prvek „sebesocializace“ bude moci vztahovat maximálně na ilustrativní stránku, vzhledem k věku dítěte a jeho nízkou, nebo nulovou gramotností. Je tedy pravděpodobné, že rodiče budou do výběru a pochopení mediálních obsahů značně zasahovat.

Jak jsem uvedl, média hrají výraznou roli v předávání poselství o genderu, proto nyní představím výzkum zabývající se mediálními obsahy především zobrazováním mužů a žen v médiích. Výzkum Jany Valdové, která zkoumá mediální sdělení v českých médiích, se bohužel neshoduje s předpoklady o „unisexové společnosti“ [Niklesová 2007: 99]. Na českých obrazkách se neprojevuje snaha prezentovat ženy a muže rovnoprávně. Bylo zjištěno, že se na obrazkách objevuje „mediální žena

a mediální muž“. „Mediální žena“ v podstatě postrádá vlastní identitu. Jejím úkolem je péče o svůj zevnějšek a erotickou přitažlivost. Úspěšnost této činnosti posuzuje muž. Nekonkuruje muži profesně, své vzdělání spíše skrývá. Vtipy o ženské inteligenci dobře snáší, ví totiž, že by jinak ve společnosti neobstála. Na vzdělávání jí zbývají večery – přes den se věnuje především výchově dětí, kde je nezastupitelná. Nemůže za to čekat uznání, neboť rodinná sféra je přirozená, nenáročná doména její realizace. Když má problémy, zavinila si je svými intrikami. Oproti tomu „mediální muž“ má těžší život než žena, protože na rozdíl od ní podává vysoký výkon v práci. Rodinné záležitosti a péče o dítě se ho netýkají, od toho má ženu. Se ženou koketuje, neočekává od ní profesionalitu. I na pracovišti vnímá primárně její tělesné přednosti. Mužova nevěra souvisí s hormonálními projevy, nikoli s morálkou (jako u ženy). Česká média by měla v ideálním případě zviditelnit ženy a jejich společenský přínos, zbavit se klíčového přístupu ke genderovým rolím a potlačovat jejich nekorektní přístup [Valdrová 2001: 203 - 204].

Výše zmiňovaná studie poukazuje na přetrvávající existenci genderových stereotypů v médiích. Zároveň se ale tyto stereotypy dnes stávají stále častěji předmětem kritické reflexe. Jedním z příkladů této reflexe je i feministická analýza literárních produktů, která se stala teoretickou inspirací i pro mou práci.

2.2.3 Literatura a feminismus

Nejdříve bude definováno, co je to literatura a následně se bude text zabývat feministickou kritikou literatury, protože se tato práce literaturou zabývá. „Pojem literatura bychom mohli definovat jako soubory textů s určitými estetickými hodnotami sdružené v literárním kánonu, nebo také jako určitý druh kulturní aktivity, zahrnující tvorbu, čtení, hodnocení

a vyučování děl literárního kánonu. Literatura je také instituce spjatá především se vzděláním a vydáváním knih.“ [Morris 2000: 11]

Důležitý je vztah mezi literaturou a životem v otázce zkoumání obsahů literatury. Každodennost by byla jenom shluk vnímání smyslů, kdybychom si pomocí jazyka nedokázali popsat jednotlivé jevy a především sami sebe. Jakmile si začneme osvojovat jazyk, a to se děje již v poměrně nízkém věku, jsme popisováni a popisujeme se pomocí jazyka. Začneme logicky vnímat hodnoty jednotlivých slov, kterými se popisujeme. Jestli se například budu identifikovat jako chlapec, budu si osvojovat veškeré hodnoty a normy spojené s tímto slovem. Když si uvědomíme toto chápání, zjistíme, že jsou mezi literaturou i životem jasně prostupné hranice a můžeme uvažovat o ovlivňování jednoho s druhým [Morris 2000: 17 - 19]. Důležité jsou tedy literární reprezentace, které mohou prostupovat do každodenního života. V historii je ostatně hned několik příkladů zásadního ovlivnění každodennosti knihou. Jako příklad může sloužit masová vlna sebevražd, která se strhla po vydání Utrpení mladého Werthera.

„Genderové reprezentace produkují a legitimizují genderový systém.“ [McCabe et al. 2011: 197] Nejnápadnější reprezentační formou v literatuře jsou logicky postavy, nicméně i z příběhů toho můžeme hodně pochopit. V příbězích můžeme vidět normy, hodnoty i samotné významné historické změny. Vyprávění nás poté může utvrzovat v našem vidění světa. Feministická literární kritika popisuje několik schémat příběhů v dílech tradičního literárního kánonu. V mnoha příbězích můžeme vidět, že muž je aktivní dobyvatel. Tento hrdina se aktivně střetává se světem, buď vítězí, nebo umírá. To můžeme sledovat od Řeckých mýtů, až po literaturu současnosti. Zatímco hrdinství hlavních hrdinek je vyjádřeno vznešenou rezignací, kdy přijímá životní změny a omezení. Častá je také tzv. konvence dvou nápadníků, kdy si žena musí vybrat

ze dvou nápadníků. Rozlišují se dva typy a to, když je milenec ohrožován nápadníkem (např. Romeo a Julie), nebo si žena nejprve zvolí špatného a svobody dosáhne až skrze vdavky s druhým mužem. Svoboda pro ženu je tedy pouze ve výběru správného partnera a pro muže aktivní role [Morris 2000: 45 - 47].

De Beauvoirová mluví o jisté „mytizaci žen“, což je možnost mužů, kteří jsou vnímáni kladně a představují normu a lidskost všeobecně klást své „jinakosti“ (ženě) různé vlastnosti, které pomáhají utvořit představu o mužství. Žena proto může být zobrazována v literatuře jako sen muže, nebo naopak jeho zhouba, podle toho, jaké charakterové vlastnosti jsou jí přiřčeny. Žena zde hraje úlohu druhého vzhledem ke svému muži, který do ní promítá své naděje i obavy, je jakýmsi mostem mezi mužem a přírodou, zároveň je však zobrazována jako pokušení pro muže. Pojetí ženy jako prostředníka, skrze kterého muž čerpá zdroje z přírody, můžeme vidět také na múzách, které sice sami nic nevytvářejí, ale skrze ně čerpá muž zdroje pro svoji vlastní tvorbu [Beauvoirová 1966: 131, 115]. Jiná studie popisuje symbolickou anihilaci v reprezentaci genderu v literatuře. Symbolická anihilace je podreprezentace nebo ignorování ženských postav v kulturních produktech, kterými jsou například i pohádky. Tato podreprezentace může recipientům naznačovat, že jsou ženy méně důležité [McCabe et al. 2011: 197 - 199]. Proti sledovanému názoru, že neutrální je v literatuře bráno jako mužské a k němu je náležitě označeno ženské (můžeme vidět časopisy pro ženy, romány pro ženy a další), se staví nedávno publikovaná studie časopisu Bravo. Za neutrální obsah můžeme považovat ten „ženský“. Nicméně i zde výzkumnice upozorňují na neobvyklost tohoto jevu [Kolářová, Kolářová 2009: 71].

Literární kritiku bychom neměli chápat jako kritiku autora, protože jen málokdy sám autor kontroluje, nebo si je vůbec vědom všech skrytých

významů svého díla. Jeho dílo může zobrazovat genderové stereotypy, i když to nebylo autorovým cílem [Morris 2000: 29]. Je zvláštní, že se k těmto fenoménům v dílech přistupuje nekriticky. Tento fakt je způsoben tím, že čtenáři přistupují k veledílům často s respektem. Samotná díla jsou často psaná v první osobě, což zapříčiní naše vcítění se do hlavní postavy a vnímání příběhu z mužského pohledu. Právě toto vnímání zapříčiňuje, že i čtenářky vnímají mužský systém hodnot, jako něco přirozeného. Číst z ženského pohledu je zkrátka proti přirozenosti textu [Morris 2000: 41 - 42].

2.3 Genderové stereotypy v pohádkách

Pohádky jako součást dětské literatury jsou speciální především svoji univerzálností, protože každá společnost má generačně předávané pohádkové příběhy. Pohádky jsou specifické svým kulturním a historickým kontextem. Hlavním cílem pohádek je připravit dítě na život v sociální struktuře. Špatný přístup hrdiny k zodpovědnosti (např. práci na poli) je po absolvování dobrodružství a získání chtěné ženy změněn, a hrdina je začleněn do světa dospělých. Toto převzetí zodpovědnosti může usnadnit dítěti interpretujícímu pohádkový text přechod z dětství, vzhledem k tomu, že mu zobrazí strach ze zodpovědnosti, jako něco přirozeného a překonatelného začleněním do sociální struktury [Simonsen 1985: 35 - 36]. Dítě si může osvojit významy přenášené pohádkami o vhodném chování prostřednictvím identifikace s postavou a jejími problémy, kterým musí postava v příběhu čelit. Takto se naučí, nebo si potvrdí, vhodné chování (včetně toho genderového) k jednotlivým postavám v různých situacích [Parsons 2004: 136]. Tato identifikace může proběhnout např. na základě emocí jednotlivých postav, které jsou shodné s emocemi, které zažívají děti během procesu dospívání [Krogness 1996: 101]. Spravedlnost v pohádkách v podobě šťastných

konců trpící hrdinky, mohou v dětech také vzbudit pocit, že veškeré problémy spojené s dětstvím a dospíváním budou překonány na základě vlastností prezentovaných v pohádkách. Tímto způsobem usnadňují pohádky jejich asimilaci mezi dospělé jedince [Rowe 1979: 240]. Pohádky jsou zkrátka významným fenoménem, prostřednictvím kterého se děti učí jejich kulturnímu dědictví [Bettelheim 2000: 8], a které mohou sloužit jako prostředek sociální kontroly [Baker – Sperry, Grauerholz 2003: 712 - 714]. Díky své přirozenosti, srozumitelnosti a zábavnosti připojuje dítě k „přirozenému vývoji“, který určuje společnost [Bettelheim 2000: 16 - 17]. Důkazem toho může být vysoká produkce a spotřeba knih určených i pro novorozence. Ilustrované dětské knihy usnadňují dítěti socializaci tím, že jsou mu prostřednictvím zábavy zobrazovány hodnoty, emoce popř. zacházení s tělem. Dítě pomocí nich objevuje svět, osvojuje a zapamatovává si jednotlivé chování v jednotlivých situacích nejenom prostřednictvím textu, ale i obrazového materiálu [Brugeilles et al. 2002: 240 – 241]. „Pohádky se stávají vzorem přinášející normativní poselství o podobě genderových rolí a genderových identit. Tím se mohou stát nástrojem reprodukce genderových nerovností ve společnosti.“ [Jarkovská 2004: 57]

To, že jsou pohádky důležitým fenoménem, dokazuje také četnost výzkumů zabývajících se jak četností jednotlivých zobrazení a vlastností, tak jejich pravděpodobnými důsledky na vnímání reality dětmi. Stereotypního zobrazování se logicky výzkumníci obávají, protože tyto zobrazení ovlivňují chápání a vnímání okolního světa dětmi. Toto zobrazování může také souviset s univerzálností v těchto knihách. Jednoduchosti rozpoznání a globální chápání těchto stereotypů podporuje prodejnost těchto knih [Brugeilles et al. 2002: 239]. Dětská literatura je studována z důvodu vzhledu do dětské socializace, populární kultury a dětského světa. Potvrzuje svoji důležitost dynamičností s ohledem na sociální změny

a vlivy. Jako příklad může sloužit vytracení afroamerických obyvatel z dětských knih v období rasových nepokojů v USA [Pescolido, Grauerholz, Milkie 1997 citován in McCabe et al. 2011: 198; Baker – Sperry, Grauerholz 2003: 714]. Konotace na rasu můžeme vidět i v pohádkách bratří Grimmů. Bělost je spojena s krásou a ekonomickými výhodami jako u Sněhurky, kdežto zakletí do ošklivé podoby je většinou spojeno s temnotou [Baker – Sperry, Grauerholz 2003: 716].

Výzkumy provádějící analýzu dětské literatury, především pohádek, potvrzují výše uvedenou symbolickou anihilaci, protože prostřednictvím genderové anihilace mohou děti chápat postavení žen a dívek ve společnosti jako méně důležité, než je postavení chlapců [McCabe et al. 2011: 201]. V těchto výzkumech je zkoumána především četnost zobrazování mužů a žen v dětské literatuře, především v počtu hlavních postav a zobrazení jednotlivých pohlaví v titulech knih. Výzkum Elizabeth Grauerholz a Bernice Pescolido sledoval dlouhodobé změny v prezentování dívčích a chlapeckých postav (zvířecích i lidských) v dětské literatuře (2 214 knih) produkováných mezi roky 1900 – 1984 v USA [Grauerholz, Pescosolido 1989: 114]. Další výzkum zabývající se symbolickou anihilací pojímá genderové reprezentace jako legitimizující prvek genderového řádu, a proto analyzovali 5 618 dětských knih vydaných v Americe ve dvacátém století. V těchto knihách se soustředí na zřejmé rozdíly v zobrazování mužů a žen [McCabe et al. 2011: 197 – 198]. Grauerholz a Pescosolido očekávali během dvacátého století rozvoj větší rovnováhy v počtu zastoupení mužských a ženských postav vzhledem k ženským hnutím a potřebě pracovního nasazení žen v průmyslu během druhé světové války [Grauerholz, Pescosolido 1989: 114 - 115]. McCabe et al. nepředpokládali rovnoměrný vývoj. Menší symbolickou anihilaci předpokládali mezi lety 1900 – 1929 a 1970 – 2000, vzhledem k vyšší aktivitě feministických hnutí [McCabe et al. 2011: 200 -

201]. Zobrazování mužů a žen procházelo velikou změnou, nicméně k největší shodě docházelo v prvním a v posledních desetiletích sledovaného období, zatímco období mezi nimi se vyznačovalo většími rozdíly v zobrazování mužů a žen v hlavních postavách a v názvech knih. Menší rozdíly v prvních desetiletích (periodě) je pravděpodobně zapříčiněn necharakterizováním genderu v názvech ani v hlavních hrdinech. Do roku 1923 bylo nejvíce let, ve kterých převládaly ženy v názvech knih. Posléze do roku 1950 byly publikované knihy charakteristické genderovou nerovností v zobrazování mužů a žen, po tomto roce však postupně docházelo k vyrovnání počtu zobrazování [Grauerholz, Pescosolido 1989: 115 - 117]. Tento jev se shoduje s výzkumem McCabe et al., kde výzkumníci zjistili, že největší rozdíl v reprezentaci mužů a žen v dětské literatuře byl mezi roky 1930 – 1960 [McCabe et al. 2011: 216]. Největší rozdíly byly zjištěny u zvířecích postav, kdy byl rozdíl mezi počtem zobrazení mužů a žen o třetinu větší, než při obsazení hlavních postav dospělými charaktery [Grauerholz, Pescosolido 1989: 115 – 117]. Byla zjištěna také menší četnost zobrazování žen v názvech titulů a jako představitelů hlavních postav. Míra anihilace je tedy rozdílná v závislosti na typu hlavní postavy. V případě dětských hlavních postav byla zjištěna větší reprezentace žen, nicméně tento jev je marginální k rozmezí let analyzované literatury. Nejméně spravedlivé zobrazení je v případě zvířecích hlavních hrdinů. Toto zobrazování se udržuje i v pozdějších letech [McCabe et al. 2011: 208 – 209, 215 – 216]. I další výzkum zaměřující se především na ilustrativní stránku ukazuje, že na titulních stranách jsou převážně zobrazováni muži jako jednotlivé postavy, zatímco pokud je postav zobrazeno více, převažují ženské postavy. Dále jsou nejčastěji hlavními postavami lidské postavy, a hned za nimi jsou personifikované zvířecí postavy. Poměr knih, ve kterých by byly zastoupeny oba tyto typy charakterů, je však rapidně menší. Zvířata jsou a byla v lidských naracích

všudypřítomná. Slouží jako nástroj, jak pod jistým úhlem sdělit a učit modely vhodného sociálního chování. Dříve tuto funkci zastávali např. v mýtech, bájích a pověstech, dnes ji zastávají v pohádkách, protože jsou lehce představitelná a všudypřítomná [Brugelilles et al. 2002: 248 - 250]. Analýza knih vydaných v posledních třiceti letech dvacátého století však ukazuje snahu o vyrovnání reprezentace mužů a žen, jak v obsazení hlavních postav, tak v titulech jednotlivých knih. Nejde však o konzistentní zlepšení, pouze o jistou tendenci k většímu zobrazování žen. Jedinou výjimkou jsou knihy, kde figurují zvířata za hlavní postavy [McCabe et al. 2011: 217 – 218]. Symbolická anihilace se prohlubuje také díky rodičům, kteří dítěti vybírají knížky podle jejich preferencí, které obdrželi z četby dětských knih v dětství. Také se ukazuje, že pokud jsou čteny knihy muži, obsahují více mužských postav a dítětem jsou posléze vybírány knihy s větším množstvím těchto postav [McCabe et al. 2011: 218 – 219].

Jiné studie se zabývají vlastnostmi pohádkových postav z důvodu možné identifikace dětí s postavami a začlenění určitých vlastností do identity, kterou postupně rozvíjejí. Studie poukazují na stereotypní zobrazování v tradičních pohádkách, jako jsou pohádky bratří Grimmů, nebo pohádky sepsané Charlesem Perraultem, popř. pohádky obsažené v "The blue Fairy Book", což je série dvanácti sbírek pohádek vydaných mezi roky 1889 – 1910 [Baker – Sperry, Grauerholz 2003; Lieberman 1972; Parsons 2004]. Lieberman se ve svém textu zabývá různými vlastnostmi a fenomény, které jsou zobrazovány v tradičních pohádkách. Jedním z nejpodstatnějších fenoménů a jeden z hlavních stavebních kamenů pohádek je manželství, ke kterému dochází na základě výběru prince a následnému souhlasu ženy a je asociováno s bohatstvím. Žena zde slouží jako odměna za splnění některého z četných úkolů. Toto bohatství přináleží především muži, který k princezně obvykle získá i půl království. Polepšují si i ženy, u kterých je nejdůležitější krása a pokud

jsou bohaté, jsou provdávány za muže stejného postavení. V tomto můžeme sledovat získávání ekonomického zajištění v závislosti na kráse postavy jako například v Popelce, Sněhurce atd. [Lieberman 1972: 386 – 387].

Dokonce v pohádkách existuje potrestání ženy, která odmítne manželství. Jako příklad může sloužit Bellisima, která za trest odmítnutí manželství, má být provdána za odporného žlutého trpaslíka. Bellisima se trestu snaží vyhnout svatbou se svým bývalým nápadníkem, do kterého se posléze zamiluje. Trpaslík nápadníka zabije a Bellisima umírá na zlomené srdce. Princezna je zde prezentovaná jako trestuhodná z největší pravděpodobností z důvodu odmítnutí manželství. To bylo v době vydání "The blue Fairy Book" neobvyklé, jelikož manželství bylo jednou z hlavních a vážených institucí tehdejší společnosti. Můžeme zde tedy vidět odraz tehdejších hodnot v pohádkových příbězích. Samotné manželství je zde zobrazováno minimálně. Manželka je pasivní ženou, která je občas ohrožována tchýní, nebo zuřivým manželem (Sněhurka, Růženka). Ve vedlejších postavách je viděn otec hlavní hrdinky jako typický „podpantoflák“ a jeho manželka je vnímaná jako zlá postava. Z tohoto faktu můžeme vnímat opět jisté signály pro mladé ženy, aby v manželství byly spíše pasivní. Námluvy zůstávají jediným prostorem, ve kterém je důležitý a očekávaný názor ženy, která v předchozím období trpí ve službě, nebo prokletí a po něm v manželství již není její názor tak očekávaný. Nicméně se za celý život nedostane žena z vlivu muže, ať je jím její otec, nebo později její muž [Lieberman 1972: 393 – 394].

Pohádky znázorňující pasivní a krásnou hrdinku podporují tradiční genderový systém. Pasivita a především krása hrdinek je velmi charakteristickým jevem tradičních pohádek. Z pohádek můžeme vidět krásu spojenou s pokorou jako jedinou hodnotnou vlastností ženy, kterou

pokud žena vlastní, nemusí prokázat žádnou jinou kvalitu do doby, než je vybrána princem právě na základě své krásy. Ošklivost je potrestána a spojena s vlastnostmi jako krutost, úskočnost a žárlivost. Toto zobrazování může působit na ženy snahou dosáhnout jistého ideálu krásy. Tato krása posléze může být jistým důvodem k nenávisti, žárlivosti a svárům mezi dívkami [Lieberman 1972: 385 – 386]. Krásou, respektive femininním ideálem krásy obsaženým v nejslavnějších pohádkách bratří Grimmů produkovaných dodnes, se zabývá studie Baker – Sperry a Grauerholz. Tento ideál pojímají jako „sociálně konstruovanou představu fyzické atraktivity, jako jedné z nejdůležitějších předností a jako něco, o co by měly všechny ženy usilovat, dosáhnout a udržet“ [Baker – Sperry, Grauerholz 2003: 711]. Tento ideál chápou výzkumníci jako prostředek sociální kontroly a udržování nerovnosti mezi pohlavími. Proto předpokládají zvyšování důrazu na tento ideál vzhledem k tendencím získávání větší sociální síly žen v druhé polovině dvacátého století. Zajímavé je, že nejvíce reprodukcí pohádek zmiňujících krásu proběhlo v posledních dvaceti letech dvacátého století, což potvrzuje femininní ideál krásy jako prostředek sociální kontroly. Tento názor potvrzuje také využívání části prostředků ženy na přípravky, které mají za úkol přiblížit danou ženu k femininnímu ideálu krásy. Prostředky vydané na tyto přípravky by jinak mohli sloužit k upevnování sociálního statusu ženy, místo k udržování krásy [Baker – Sperry, Grauerholz 2003: 717 - 724]. Mužská krása je v pohádkách bratří Grimmů také zmiňována, ale v mnohem menším počtu a v korelaci s ženskou krásou. Nikdy na rozdíl od ženské krásy nehraje hlavní roli v příběhu, jako ženská krása například v pohádce Sněhurka [Baker – Sperry, Grauerholz 2003: 722 – 723].

I když jsou v nejznámějších pohádkách ženy pasivní a bezbranné (Růženka, Sněhurka), existují i aktivní a vynalézavé hrdinky jako například Mařenka v pohádkách bratří Grimmů. Aktivních hrdinek je málo

a často se stanou aktivní až po ztrátě, nebo z hrozby ztráty muže [Lieberman 1972: 387 - 388]. Hlavní aktivitou hrdinky je obvykle pláč, díky němuž se mohou děti více sblížit skrze lítost s litovanou hrdinkou. Na základě jejího pláče ji přichází někdo na pomoc, jako v případě Perraultovo verze Popelky, kdy na její pláč reaguje víla kmotřička a ta sama vyhodnocuje situaci a vybírá vhodnou pomoc pro Popelku [Lieberman 1972: 390; Parsons 2004: 144]. Ženské postavy charakteristické svou mocí a aktivním jednáním jsou ve většině případů zobrazovány jako ošklivé, ne-li vzhledem, tak alespoň charakterem a stavěny do role záporné postavy. Z toho můžeme usoudit, že tradiční pohádky zobrazují moc v rukou žen jako něco nepřírozeného, co nemohou a neměly by držet ve svých rukách pod „trestem“ ošklivosti, nebo zhoršení charakteru dané postavy. Také můžeme vidět jistou osamocenost hrdinek a neschopnost žen sdružovat se do větších organizovaných celků [Parsons 2004: 138]. Zobrazení moci v rukou žen, jako něčeho nepřírozeného podporuje také fakt, že pokud existuje v pohádce někdo mocnější a aktivnější, než hlavní hrdina, jedná se většinou o nadpřírozené bytosti, převážně víly a čarodějnice, které jsou asexuální a většinou i staré. Rozhodně tedy nepůsobí jako alternativa k pasivním krásným princeznám. Dívkám bude pravděpodobně působit menší problémy identifikovat se s princeznou, než s vílou, protože krásnou se stát dívka může, zatímco ovládat kouzla s největší pravděpodobností ne. Tedy pokud je žena mocná a zároveň dobrá, je nadpřírozená a pokud je mocná a je člověkem, jde o zlou a odpudivou královnu. To může vštípit mladým dívkám jistou zaujatost proti ostatním dívkám na základě jejich fyzického vzhledu a mocenského postavení [Lieberman 1972: 391 - 393].

Výše uvedené stereotypní charakteristiky hlavních postav potvrzují genderový řád, nicméně bychom si měli uvědomit, že přes svoji

univerzálnost jsou pohádky každou kulturou upravovány a vzhledem k jejich dynamice v zachycování sociálních změn ve společnosti bychom mohli očekávat, že se budou stereotypní zobrazování v pohádkách postupem času měnit. Nicméně je nepravděpodobné, že by vymizely veškeré genderové stereotypy, protože jak jsem uvedl výše, stereotypní zobrazování usnadňuje chápání a orientaci jak ve společnosti, tak v samotné knize a zvyšuje její prodejnost. Je velmi složité psát proti známým hodnotám a diskurzu. Revizionisté musejí psát uvnitř i vně diskurzu, protože se narativa skládají z na sebe navazujících událostí, kdy čtenář proto, aby pochopil text, musí být schopen chápat, nebo dokonce předvídat, jaká událost bude, nebo může následovat. Pokud se pohádková postava bude chovat velmi rozlišně vůči jejímu očekávání, je pravděpodobné, že se pohádka neuchová příliš dlouho z důvodu jejího nepochopení a následného odmítnutí čtenářem [Parsons 2004: 141].

Příklad postupného alternativního znázorňování můžeme vidět na analýze původních pohádek o Popelce a jejich několika přepracování, které jsou pojmenovány Ella, podle jejich názvu. I když došlo k přejmenování titulu, hlavní dějová linie zůstává stejná, a proto mohou být komparovány. Zatímco Perraultova Popelka učila dívky být submisivní, pasivní a krásné, Popelka bratří Grimmů také zdůrazňovala krásu, ale také jistou aktivitu, i když pouze v prosbě o pomoc. Právě tím, kdo si pomoc zaslouží, a kdo si zaslouží trest, poukázala na to, že krása je až sekundární vlastnost a důležitá je vnitřní vlastnost osoby. Ella (1997) zobrazovala již hlavní hrdinku jako vysoce aktivní, která může svoji aktivitou překonat veškeré překážky, dokonce ideál romantické lásky posouvá od fyzického zamilování na první pohled na postupně se vyvíjející vztah. V poslední přepracování Ella (1999) reprezentuje, že pohádka a krása jsou pouhou konstrukcí a obdobně jako Ella (1997), že člověk může měnit svůj osud na základě svého vlastního jednání.

Dalším jevem je romantická láska, ve které můžu ztratit vlastní já, potlačovat naše touhy a možnosti ku prospěchu druhé polovičky. Každá z těchto pohádek má něco pro a proti, nedokáží podle výzkumníků zobrazit možnosti subjektivních pozic jedinců, ale mohou pomoc při zobrazování jiných než tradičních pozic v pohádkách a tím umožnit dětem konstruovat vlastní identity méně závislé na tradičním patriarchálním systému [Parsons 2004: 151 – 152]. Vystávají nám na povrch jisté posuny ve stereotypním zobrazování, především v menším důrazu na ideál krásy a zvýšenou razanci na osobní charakteristiky. Otázkou je, zda se tento jev projevuje i v dnešní dětské literatuře produkované v České republice.

Výše uvedené výzkumy se zabývaly především textovými materiály v dětské literatuře. Vzhledem k analýze této práce, která se bude zabývat i ilustrativní stránkou pohádkových knih, uvedu výzkum ilustrativní stránky absolutní produkce knih určených pro děti do 10 let za rok 1994. Zkoumané knihy byly produkovány po celém světě. Největší počet knih je z Francie [Brugeilles et al. 2002: 245]. Obdobně jako výše uvedené analýzy textu i analýza ilustrace prokazuje symbolickou anihilaci. Obdobně je anihilace vyšší u personifikovaných zvířat. Menší posun k rovnostářskému zobrazování vidíme ve scénách, kde je najednou zobrazeno více charakterů, kdy jsou jednotlivé charaktery rovnoměrněji rozloženy, nicméně stále celkový počet mužů převyšuje počet žen. V hlavních postavách jsou vždy v převaze muži a ženy k nim přistupují v jisté menšině. Tento jev je ve větší míře obsažen v případě hlavní zvířecí postavy, nicméně i na lidské postavy je uplatněn stejný jev, který se zvyšuje snižováním počtu hlavních postav v příběhu [Brugeilles et al. 2002: 250 – 252]. Dalším důležitým fenoménem zobrazeným ve většině zkoumaných knih, byla rodina. Nejčastěji byly zobrazovány úplné rodiny, nicméně jsou zde zobrazeni samoživitelé i samoživitelky. Rodina je častěji

zobrazována u lidských postav, než u zvířecích, které mají ve větší míře tradiční pojetí rodiny. Nejčastěji mají rodiny jedno dítě, mnohočetné potomstvo je typické spíše pro personifikované zvířectvo. Matky a babičky jsou častěji zobrazovány oproti otcům a dědečkům, přesto nezastávají tak závažné role. Můžeme zde vidět stereotypní zobrazení matky se zástěrou a otce zpravujícího, odpočívajícího popřípadě zachyceného při četbě novin. Také práce otců je prestižnější a je zobrazována častěji, navíc existuje spojitost mezi prací rodiče a zájmem o tuto práci dítětem stejného pohlaví. Samotná interakce s dětmi je v menší míře (zvláště s dcerou) v poměru s matkou, která s dětmi prožívá každodenní činnosti jako oblékání, zatímco otec činnosti volného času a to především se synem, ke kterému je přísnější pravděpodobně z důvodu většího očekávání. Otec také pracuje více se systémem odměn a trestů [Brugeilles et al. 2002: 257, 260 - 263].

Dětské postavy jsou specifické tím, že i když jsou častěji zobrazováni chlapci, ženy získávají častěji intelektuální schopnosti a kvality. Genderové stereotypy nejsou v případě těchto pohádek zobrazovány často, ve většině případů v podobě citlivé holčičky. Naopak se zde projeví jisté vlastnosti, které by mohli hovořit proti genderovým stereotypům. „Chlapci jsou častěji milí a nápomocní a dívky jsou více podnikavé a odvážné.“ [Brugeilles et al. 2002: 259] Tradiční genderové role jsou však stále reprodukovány pomocí hlavní činnosti znázorněných postav, kdy dívky jsou spojovány spíše s domácí prací. Můžeme v těchto ilustracích vysledovat stereotypní obrazy hašteřivé, rozmarné ženy v domácnosti a muže dělajícího problémy a činnosti typicky zasazené mimo domácí prostředí [Brugeilles et al. 2002: 260]. Oproti tradičním pohádkám některé knihy poukazují na svůj edukační záměr, který je nejčastěji užíván v ilustrovaných knihách pro děti od 4 do 9 let, pro mladší děti je hlavním účelem především zábava [Brugeilles et al. 2002:

246]. Je však otázkou, jestli se méně stereotypní zobrazování objevuje i v dětské literatuře produkované dnes v České republice, nebo jestli jsou využívány stereotypní zobrazování jako v tradičních pohádkách.

3 METODOLOGIE

3.1 Sémiotická analýza

Kvalitativní obsahová analýza je součástí kvalitativní metodologie, která umožňuje pozorovat a popisovat data z hlubší perspektivy a pozorně sledovat fenomény, které se vyjevují v průběhu sběru a analýzy dat [Hendl 2005: 52 - 53]. Jedním z typů kvalitativní obsahové analýzy je sémiotická analýza, která umožňuje analyzovat texty v celé jejich komplexnosti [Trampota, Vojtěchovská 2010: 118]. Pomocí sémiotické analýzy se zkoumá obsah mediálního sdělení s cílem „vyložit text s ohledem na kulturní, politické, historické či společenské tradice a okolnosti“ [Trampota, Vojtěchovská 2010: 120].

Sémiotická analýza vychází ze sémiotiky, která předpokládá, že každé mediální sdělení je složeno ze znaků, které mají jisté podoby, které tento znak spojují s reálným světem. Jejím zájmem je smysl a význam znaků. Za zakladatele moderní sémiotiky je považován Ferdinand de Saussure, který používal termín sémiologie a chápal ho jako „vědu, která studuje život znaků v životě společnosti“ [Saussure 2007: 52].

Jakmile se začneme ptát po významu a smyslu vnímaného, jedná se o znak. Znak tedy zastupuje skutečnost pouze v případě, že recipient zná, nebo aspoň předpokládá, že daný znak má nějaký smysl. Důležitý je samozřejmě také kontext, ve kterém jsou dané znaky zobrazovány a sledovány [Doubravová 2002: 8 - 9, 28]. Samotný text je v sémiotickém pojetí pojímán jako struktura znaků a důležité jsou vztahy mezi znaky v dané struktuře. Z počátku byly tyto vztahy chápány jako neměnné v rámci jisté ideologie, později se začne zkoumat recipient mediálního sdělení a vztah mezi mediálním sdělením a příjemcem mediálního sdělení

[Reifová et al. 2004: 223 - 224]. Text je tedy nějaké zakódování potencionálních významů, které posléze musí recipient dekodovat. Významy do textu vkládá podavatel, to však neznamená, že jsou všechny vloženy záměrně. Proces interpretace významu je zatížen kulturním povědomím o tom, co je ve společnosti chápáno jako správné a důležité, ale také znalostí existujících stereotypů a kulturních hodnot obecně. Všechny tyto jevy ovlivňují dekodování významu [Burton, Jiráček 2001: 55 - 57].

V moderní sémiologii je znak chápán jako celek, který nahodile (arbitrárně) spojuje označující a označované, jakmile je však toto spojení navázáno, je statické na základě sociálního konsensu [Saussure 2007: 98]. Význam znaku tedy nezáleží rozhodně na svobodné volbě příjemce (nebo podavatele). „Arbitrární je znak především k označujícímu.“ [Saussure 2007: 99] Označující je to, co je vnímáno smysly v daném mediálním prostředí (např. tramvaj), a označované, což by se dalo popsat jako něco, co si pod daným pojmem představíme (např. označující je tramvaj a označované by byla tramvaj podle naší představy. Barva, typ a umístění tramvaje by záleželi čistě na recipientovi). Je zde tedy jistá volnost v chápání významu, protože podavatel sdělení může myslet svým označujícím něco jiného, než přijme recipient jako označované [Trampota, Vojtěchovská 2010: 118 - 119].

Sémiotická analýza se proto obvykle skládá s roviny denotativní a konotativní, kdy denotativní část analýzy je popis toho, co je spojeno s prvním významem pro označující (například dívka má šaty na hřišti). Konotativní rovina analýzy je moment, kdy označující podrobíme dalším asociacím v souladu s kulturními a společenskými zkušenostmi (např. Dívka má šaty, protože je to oblečení určené v západní kultuře pro ženu. Je umístěna na kraji obrazu, protože střed obrazu je v naší kultuře brán za nejdůležitější, nejvýznamnější) [Trampota, Vojtěchovská

2010: 120 - 121]. Sémiotické analýze jde především o rozkrývání těchto skrytých asociací a významů v jednotlivých mediálních sděleních. Je nutné říci, že sémiotická analýza je interpretační formou analýzy, neposkytuje tedy generalizovaná tvrzení. Můžeme však prostřednictvím této analýzy proniknout do dané problematiky, nahlížet na ní z jiné perspektivy, pod tlakem nových skutečností. Prostřednictvím sémiotické analýzy je možné hloubkově studovat a odkrývat významy, které mediální sdělení obsahuje. Jak bylo uvedeno výše, sémiotická analýza vychází z předpokladu, že každé sdělení je složeno se znaků mající nějaký význam. Umožňuje analyzovat nejenom textové znaky, ale také vizuální (fotografie, film, obrázky) a jiné typy jednotlivých znaků [Trampota, Vojtěchovská 2010: 118].

3.2 Výzkumný soubor

Tato práce byla napsána v návaznosti na četbu studií, které zkoumali tradiční pohádky [Baker – Sperry, Grauerholz 2003; Brugeilles et al. 2002; McCabe et al. 2011; Parsons 2004] za účelem zjistit, jestli se genderové stereotypy v takové míře, jako v tradičních pohádkách, objevují i v moderních pohádkách. Vzhledem k tomuto faktu obsahují zkoumaná data dvě pohádkové knihy. Tyto knihy byly vybrány na základě jejich prodejnosti na českém trhu. Jedná se tedy o nejprodávanější knihy za rok 2012. Prodejnost byla zjištěna na základě souhrnného žebříčku prodejnosti na stránkách svazu českých knihkupců a nakladatelů v kategorii dětská literatura². Dalším kritériem bylo datum prvního vydání, které muselo být vzhledem k cíli analýzy mladší, než rok 2000. Toto kritérium bylo namístě, protože jak jsem zjistil z výše uvedeného žebříčku, jsou tradiční pohádky stále velmi prodávané. Posledním kritériem byl syžet pohádek, který měl odpovídat dětem do 8 let. Toto kritérium bylo

² odkaz: <http://sckn.cz/index.php?p=ladderA&rok=2012> [cit. 2. 1. 2014]

zjištěno na obalech knih a na výše uvedených internetových stránkách, kde je uvedeno věkové rozmezí knih. Těmto kritériím vyhověly knihy „Dědečku, vyprávěj“ od Ladislava Špačka [Špaček 2012] a „Jak si postavit auto“ od Martina Žáčka [Sodomka 2012]. Výše uvedené knihy jsou psané v syžetu pro nejmenší, přičemž „Dědečku, vyprávěj“, má doporučenou věkovou kategorii od 3 let a „Jak si postavit auto“ od 7.

Knih „Dědečku, vyprávěj“ napsal Ladislav Špaček a ilustrovala Jana Fernandes. Edukačním záměrem této knihy je zobrazit dětem slušné chování prostřednictvím pohádek v různých sférách společnosti. Hlavními hrdiny jsou holčička Viktorka a její dědeček, který je zobrazován v roli vypravěče a rádce. Dalšími důležitými postavami je maminka, tatínek a babička. Dále jsou zobrazeny postavy dětí (většinou nepojmenovaných) a zvířátek v roli pomocníků (např. holoubci). Samotné dílo by se dalo strukturovat podle místa, kde se vyprávění odehrává. Celý příběh začíná u Viktorky doma během návštěvy dědečka, kde mu Viktorka vypráví, co je nového ve školce a na oslavě s kamarády. V návaznosti na popsání události jsou jí vyprávěny pohádky s edukačním záměrem. Postupem času je děj přesunut do restaurace a divadla. Hlavní dějová linie končí příjezdem z dovolené, kterou zařídil tatínek pro maminku jako dárek k narozeninám. Uvedení do místa většinou zprostředkovává hlavní postava (Viktorka) v interakci s dědečkem, který vypráví nějakou pohádku o dětech, nebo personifikovaných zvířatech v různých situacích. Tyto pohádky na sebe nenavazují a netýkají se hlavní dějové osy. Většinu těchto pohádek vypráví dědeček a slouží jako podklad pro vysvětlení vhodného chování. Tyto pohádky můžeme popsat schématem, které je přiloženo v příloze I. (schéma). Dalším typem pohádek jsou poněkud nesourodé pohádky, pomocí kterých nějaká dospělá postava vysvětluje Viktorce význam a funkce některých pojmů, se kterými se během příběhu setkává. Příkladem takové pohádky je pohádka o poštovním holoubkovi.

Vypráví o mamince, která žila sama se svým malým miminkem, protože její muž zemřel při práci v lese. Jednou dítě onemocnělo a doktor byl daleko, proto maminku napadlo zavolat posledního poštovního holoubka jejího zesnulého otce. Napsala mu na nohu dopis a holoubek ochotně uletěl velmi dalekou a nebezpečnou cestu k panu doktorovi, kterou málem zaplatil svým životem. Pohádka tradičně končila šťastným koncem, kdy doktor vyléčil miminko a holoubek dostal pití, jídlo a poděkování.

Důležité je říci, že tato kniha není psána v první osobě a není zde vypravěčem a poučujícím činitelem pouze dědeček, ale také Viktorka, která interaktivně s dědečkem uvažuje a dokonce vypráví vlastní příběhy založené na zkušenosti získané ze svého okolí. Je zde vidět tedy pojetí rodičovství a výchovy jako jisté interakce, která je podle své definice oboustranná [Renzetti, Curran 2003: 111].

Druhá analyzovaná kniha „Jak si postavit auto“ vypráví o stavbě auta zvířátky. Kniha byla napsána i ilustrována Martinem Sodomkou. Hlavní postavou je krysák Arny. Většina děje se odehrává v autodílnách, na šrotištích, nebo v postranních uličkách na kraji velkého města v roce 1964. Prezentovaní nejsou rozhodně žádní svatouškové. Vandalismus, krádeže i občasné vyhrožování a vydírání od fyzicky zdatnějších jedinců je pro ně „denním chlebem“, a proto se nelze divit, že jsou houževnatí a vybavení „ostrým jazykem“. Vůdcem této party je Dlouhý Jack, dalšími členy jsou Prcek, Fred, Arny a Luci. Z této party se na začátku příběhu oddělí kulhavý krysák Arny z důvodu nízkého postavení v hierarchii party zapříčiněné špatnými fyzickými vlastnostmi. Posléze se spojí se svým kamarádem vrabčákem Zílou, který přichází s nápadem, jak zaujmout Lucy a zlepšit postavení Arnyho prostřednictvím stavby kabrioletu. Postupně k sobě do party přizvou i žabáka Kristiána přezdívaného Puchejř, který je vlastníkem smetiště zajišťující náhradní díly. Celá kniha se pak zabývá stavěním auta a problémy spojenými se stavbou auta

(např. shánění dílů, ochrana před odcizením atd.). Příběh je tedy na rozdíl od druhé analyzované knihy celistvý, celý děj se odehrává na hlavní dějové ose sledující stavbu auta a vývoj vztahů v partě Dlouhého Jacka, která se následně stává Arnyho partou. Pokud se nějaký problém projeví, je pomocí celé party dohodnuto nejvhodnější řešení, které vykoná určený člen (nebo členové). Podobná dělba práce je pro tento příběh typická. Na první pohled by se mohlo jevit jako problematické, že zde vystupují zvířátka, především myši. Nicméně při bližším pozorování můžeme vidět jasnou personifikaci a přenesení kulturních hodnot a vzorů. Hlavní postavy jsou sice zvířata, ale jsou personifikovaná např. „*Pucejř není tak špatný kluk.*“ (6-7) „*Zílo, ty kluku ušatá, to je neuvěřitelný, my jsme to dokázali!*“ (53). Zároveň příčina touhy postavit auto se pojí s uděláním dojmu na ženu (myšku). V pohádce se také objevují rodinné a především kamarádské, pracovní vztahy. I na základě obrazových materiálů můžeme vysledovat, že jsou jim vtěleny lidské vlastnosti a tedy i genderové stereotypy a jiné hodnoty a vzory chování např. díky tomu, že jsou oblečení, mají nějak upravené vlasy, ale také na samotném prostředí jako např. automobilová dílna, kancelář, popř. ulice.

3.3 Procesy práce a analýza dat

Sémiotická analýza byla vybrána pro tuto práci, protože se s její pomocí může analyzovat více znakových systémů (textové i obrazové) a může být tedy aplikována na pohádky pro nejmenší, které využívají nejenom textové znakové systémy, ale v hojně míře i systémy vizuální. Dalším důvodem výběru této analýzy je její zaměření na „konstrukci významu v textu“ [Řeháčková 2006: 294]. Primární snahou této analýzy bude odkrýt genderové zobrazování a stereotypy panující v moderních pohádkách. Sémiotická analýza umožňuje také analyzovat každý kód, vztahy mezi kódy a následné pojetí významů, které se k němu pojí.

Pomocí otevřeného kódování byly analyzovány jednotlivé pohádkové texty, které byly následně kategorizovány. Pojmenování jednotlivých kategorií bylo stanoveno tak, aby co nejjasněji předznamenávali, čeho se budou týkat, nebo co označují [Strauss, Corbin 1999: 42 - 47]. Analytické čtení a kategorizování pomáhalo k identifikaci klíčových témat a k redukci dat. Pojmenování kódů a kategorií vznikalo skrze abstraktní vystihnutí vztahů, barev, nebo vytváření k nim vztahující se podtémata jednotlivé kategorie se vztahovaly vždy k hlavnímu sledovanému jevu (projevu genderových stereotypů).

Během samotné analýzy bylo postupováno na základě principů analytické indukce, která se snažila potvrdit, nebo naopak vyvracet následnou dedukcí nad jednotlivými texty, nebo ilustracemi u textů. To znamená, že byl nalezen nějaký jev (např. žena je zobrazována v zaměstnaneckých pozicích s nižším sociálním statusem), ten byl vyzdvihnout a zkoumán, zda se potvrzuje v celé knize, nebo je ambivalentní popř. zda je tento jev pouze marginální. Byly vyhledávány četnosti, odhalována hlavní témata, vytvářeny kategorie, které byly následně propojovány. Dané kategorie se utvářely na základě analýzy výše uvedených textů, které poskytly jisté pojmy a poté byly zakódovány. Následně se objevily jisté shluky pojmů, které byly kategorizovány na základě jejich podobnosti a hledanému jevu [Strauss, Corbin 1999: 47 - 51]. Další fáze analýzy porovnávala kategorie s kategoriemi, o které se opírají studie uvedené v teoretické části zabývající se tradičními pohádkami pro usnadnění výsledné komparace. Na základě analýzy textu byla provedena analýza jednotlivých pohádkových vyprávění v knize „Dědečku, vyprávěj“ a určil jsem schéma kratších pohádek, které je obsaženo v přílohách (příloha I.).

Během analýzy obrazů byla zaměřena pozornost především na znázorňování jednotlivých postav, na jejich tvary, oblečení, doplňky,

účes i zasazení v obraze. Předpoklad výzkumu byl, že jednotlivé ilustrace budou obsahovat tradiční genderové stereotypy z důvodu jednoduché rozpoznatelnosti pro děti. Je nicméně důležité zjistit také jaké stereotypy, pokud vůbec nějaké, obsahují. Jednotlivé obrázky jsou popsány podle stránky, na které se nacházejí (např. obr. 1), pokud je tento obraz z dětské knihy „Jak se staví auto“ je obraz označen velkým písmenem A a číslem stránky, na které se nachází (např. obr. A 1). Veškeré ilustrace zmíněné v analytické části, jsou obsaženy v přílohách (příloha II.). Jednotlivé ilustrace, z důvodu usnadnění orientace, jsou řazeny podle toho, v jakém pořadí jsou znázorňovány a pojmenovány v textu. Důležitost analýzy ilustrací je znázorněna také tím, že obě knihy mají většinu své plochy (zhruba 70% a více) zakrytou obrazy doplňující několik řádek textu. Také proto se mi zdála sémiotická analýza jako nejlepší možná metoda.

3.4 Výzkumné otázky

Cílem této práce je zjistit, zda se změnili genderové stereotypy a reprezentace chování jednotlivých rodů ve výše uvedených pohádkách. Výzkumné otázky jsou odvozeny od výzkumných prací zabývajících se genderovými stereotypy a genderovým zobrazováním obecně v tradičních pohádkách. Hlavní výzkumnou otázkou je „Nabourávají obsahy moderních pohádek genderové stereotypy?“ Dále se budu zajímat: V čem se liší zkoumané pohádky od pohádek tradičních? Liší se jednotliví pohlaví na základě aktivity v příběhu a úkolů typických pro jednotlivá pohlaví? Jakými způsoby je zobrazován gender jednotlivých postav (ilustrace apod.)? Jaké jsou doporučovaná jednání a chování pro jednotlivá pohlaví v pohádkách?

4 EMPIRICKÁ ČÁST

4.1 Způsoby zobrazování genderu postav

Nejprve byla sledována symbolická anihilace, neboli podreprezentace ženských postav v kulturních produktech, kterými jsou i pohádky [McCabe et al. 2011: 197]. Symbolickou anihilaci jsem zkoumal z hlediska její důležitosti. Podreprezentace ženských charakterů může zapříčít stereotypní chápání žen, jako méně důležitých [McCabe et al. 2011: 201]. V závislosti na předchozích studiích [Brugeilles et al. 2002; Grauerholz, Pescosolido 1989; McCabe et al. 2011] bylo sledováno zastoupení žen v poměru k mužům, jak v celém díle, tak na obalech knih. V případě knihy „Dědečku, vyprávěj“ bylo zjištěno, že reprezentace jednotlivých pohlaví je striktně stejnoměrná, jak můžeme vidět na obr. 6, kde je zobrazeno sedm chlapečků a sedm holčiček. I na dalších ilustracích můžeme vidět rovnoměrné zastoupení obou pohlaví, jako například na obr. 28, kde jsou zobrazeny 4 postavy, dvě holčičky a dva chlapci. Stejnoměrná reprezentace je v textu v podobě nejvyskytovanějších postav. Jedná se tedy o dědečka a tatínka oproti Viktorce a mamince. Také v kratších vyprávěních je vidět rovnoměrná reprezentace „*Maminka s malým miminkem, byla sama.*“ (71). Miminko sice nenese jasné rodové označení, text je ale doprovázen ilustrací, na které je zobrazen chlapec v kolébce (obr. 72). Na titulní straně je zobrazen dědeček a Viktorka, tedy reprezentace je stejnoměrná. Nicméně v názvu knihy je zmíněna pouze mužská postava. Hlavní postavou knihy je však dívka Viktorka. Jak můžeme vidět, symbolická anihilace se v této knize prakticky vůbec nevyskytuje. Oproti tomu v knize „Jak si postavit auto“ můžeme vidět jasný příklad symbolické anihilace. Z celkově osmi postav je zde zastoupena pouze jedna ženská postava. Tato postava je v příběhu zobrazena na ilustracích pouze třikrát a v příběhu (textu) také

výrazně nevystupuje (zmíněna pouze čtyřikrát, a z toho se projevila pouze dvakrát). Na titulní straně není zobrazena žádná ženská postava. V knize „Dědečku, vyprávěj“ můžeme tedy vidět velký posun oproti tradičním pohádkám, které se vyznačovaly vysokou symbolickou anihilací. Nicméně v knize „Jak si postavit auto“ můžeme velkou symbolickou anihilaci sledovat přesně v souladu s tradičními pohádkami. Rozdíly v symbolické anihilaci mezi analyzovanými knihami bychom mohli vysvětlit zjištěním vyplývajícím z analýzy knih vydaných v posledních třiceti letech dvacátého století, ve kterých byla zjištěna jistá snaha o vyrovnání reprezentace mužů a žen, ve smyslu častějšího zobrazování žen. Jediná výjimka byly knihy, kde figurují zvířata jako hlavní postavy [McCabe et al. 2011: 217 – 218], což je případ i knihy „Jak se staví auto“, kde vystupují antropomorfní zvířecí postavy. Vyšší symbolickou anihilaci personalizovaných zvířat potvrzují i další studie [Brugeilles et al. 2002: 252; Grauerholz, Pescosolido 1989: 117].

4.1.1 Znázorňování postav

Znázorňování postav v tradičních pohádkách je, jak jsem uvedl prostřednictvím předchozích studií, značně stereotypní. Ženy musejí dosahovat femininního ideálu krásy, aby byly vybrány princem a dočkaly se tak svého šťastného konce. Tento ideál zahrnuje nejenom vnější úpravu těla, ale také vhodné oblékání a vystupování [Baker – Sperry 2003: 711]. V knize „Dědečku, vyprávěj“ můžeme sledovat odlišné znázorňování jednotlivých postav v závislosti na jejich genderu. Jedním z důvodů odlišného znázorňování může být fakt, že většina postav jsou děti, a ti musejí být vzhledem k nevyvinutým sekundárním pohlavním znakům, nějakým obecně chápaným způsobem odlišeny, z důvodu snazší orientace recipienta v díle. Především na ilustracích můžeme vidět rozdílnost chápání genderu. Jednotlivé ilustrace oddělují chlapce a dívky

několika způsoby. Především podle vnějšího vzhledu, kdy dívky jsou v celé knize upravenější, na rozdíl od chlapců, kteří jsou rozčuchaní a občas i špinaví. Důležitost vzhledu ukazují ilustrace, kde jsou striktně oddělena jednotlivá pohlaví podle oblečení, doplňků (např. čelenek, nebo náušnic, ozdob na oblečení jako jsou například zdobné knoflíky) a barev oblečení, kdy tradičně je pojmáno dnes růžové a pastelové barvy pro holčičky a jednoduché barvy bez výrazných odstínů pro chlapečky [Renzetti, Curran 2003: 108 - 110]. Mužští představitelé mají funkční oblečení, upravené pro větší pohyb. Dívky jsou znázorňované především ve zdobených šatech, nebo zdobnějším oblečení většinou světlejší barvy (nejčastěji růžové, žluté, červené), mají dlouhé a upravené vlasy.³ Jediným doplňkem muže jsou jeho brýle, které znázorňují moudrost, protože jsou používány při čtení.⁴ Výše zmíněné jevy můžeme vidět na obr. 22, na kterém vidíme oblečeného chlapce s kratšími vlasy na hřišti, který ukazuje svaly před dívkou, která je oblečená na hřiště po funkční stránce oblečení naprosto nevhodně. Dívka má růžové šaty a sandály, do kterých se snadno dostane písek, pečlivě upravené vlasy a namalované řasy (které chlapec nakreslené nemá). Mužský představitel je zobrazen na středu obrazu, zatímco dívka je posazena na kraj obrazu, odkud tleská předvádějícímu se chlapci. Z tohoto jevu můžeme sledovat větší důležitost chlapce, protože zabírá prestižní místo v daném obraze. Samotná dívka působí jako dekorace, nebo pasivní charakter, jejímž

³ Tento jev můžeme vidět např. na obr. 18, na kterém vidíme děti na hřišti, kdy všechny dívky mají upravené vlasy. Sukně, nebo šaty mají růžovou, nebo žlutou barvu a jsou zdobené krajkou, zatímco chlapci mají kalhoty triko decentnějších, tmavších barev (černou, šedou, tmavě fialovou). Kalhoty a triko jsou rozhodně funkčnější oblečení umožňující aktivnější působení v daném prostředí, na rozdíl od oblečení dívek, které je voleno z hlediska okrasu na úkor funkčnosti, stejně jako v tradičních pohádkách. Celkový vzhled chlapců není tak důležitý jako u dívek, což dokazuje jejich neupravenost. Také jejich oblečení není vybaveno doplňky.

⁴ Když se soustředíme na každý znak znázorňující rozdíly mezi jednotlivými pohlavími, můžeme vidět rozdílnost v počtu řas, kdy mužům nejsou řasy malovány vůbec, zatímco holčičkám vždy dvě řasy stejně vzdálené a nakreslené, jakoby si je upravovaly. Upravování řas podporuje také fakt, že dospělé ženy mají řas více (3) a pokud jsou znázorněné spící ženy, mají řas několik (6 – 10).

jediným účelem je obdivovat předvádění svalů maskulinního muže, který „... se jmenuje Kento. Kenta znamená zdravý a silný.“ (22). Funkčnost oblečení je zmíněna, protože je v ní a priori obsažen předpoklad o větší aktivitě mužů, oproti ženskému ideálu krásy, který má tuto aktivitu obdivovat a být jakousi dekorací.

Oproti výše uvedenému stereotypnímu zobrazování můžeme analyzovat poměrně mnoho nestereotypních zobrazení. Na první pohled nás zaujme vyjadřování emocí, kdy mužští představitelé projevují mnohem více emocí a to nejčastěji pláč, zatímco dívky se většinou smějí. Tento jev je nejvíce znázorněn na obr. 6, na kterém můžeme vidět sedm smějících se holčiček a sedm chlapců, kteří vyjadřují značně odlišné emoce pláče, strachu, udivení, smíchu i zloby. Zobrazování slzícího chlapce je velice časté a je spojeno nejenom se zraněním při nebezpečných činnostech, nebo sociálních exkluzích, ale také při soupeření s dívkou, při kterém prohrají, „ „já jsem větší a vždycky vyhraju“ říká Viktorka.“ (14). Nestereotypní zobrazování se nejvíce vyskytuje na obr. 15, kde se menší chlapec přetahuje s fyzicky zdatnější dívkou, které evidentně nedělá žádné problémy nad chlapcem zvítězit, v důsledku prohry se chlapec rozbřečí. Znázorňování emocí je v dětské literatuře poměrně nový jev, protože se staví do opozice statečným princům a hrdinům a emočně chladným otcům hlavních hrdinek. Také znázornění schopnější a fyzicky zdatnější hlavní hrdinky, která se pouští do potyčky s chlapcem je rozhodně netradiční a nestereotypní.

Znázorňování postav v druhé analyzované knize „Jak si postavit auto“ je značně odlišné od první knihy již z důvodu vysoké symbolické anihilace, typu prostředí a námětu dané knihy. Vzhledem k zaměřenosti knihy jsou ilustrace a text značně poznamenány zobrazováním a popisem konstrukce auta. Ve znázornění postav můžeme vidět binární opozice ve vztahu k jejich pohlaví, které napomáhají soudržnosti textu [Golden,

Canan 2004: 43]. Myška, jako jediný femininní zastupitel v příběhu, má hubenější ruce, celkově drobnější tělo, menší nos, dlouhé a učesané vlasy, má znázorněné řasy a nosí šaty. Také je znázorňována v pozadí, jako nedůležitý charakter, který přihlíží událostem, které mají pod kontrolou maskulinní představitelé. Z tohoto můžeme vyvodit snahu o zachycení femininních rysů v jinak maskulinním prostředí zvířecí party. Mužské charaktery jsou robustnější postavy s výraznějšími rysy (větší uši, nos, ruce, ocas, chodidla), s krátkými vlasy nebo bez nich, oblečení jsou stejně jako v knize „Dědečku, vyprávěj“, funkčně. Jedná se o montérky, nebo kalhoty tmavšího odstínu barvy. Dalším rozdílem je pokrývka hlavy, kterou mají jenom mužští představitelé a jedná se většinou o klobouk nebo kšiltovku, která je např. znázorněna na postavě Prcka s kšiltlem dozadu.⁵

Na rozdíl od první analyzované knihy, je zde menší fyzická zdatnost u mužského představitele důvodem posměchu od maskulinnějších jedinců, následné sociální exkluze a zhoršení šance získat žádanou ženu „*Jestli si myslíš, že se kvůli tomu tvému pajdání necháme chytit, tak to pusť z hlavy.*“ *Dlouhý Jack, vůdce party neměl slitování... „Ach jo, proč s nima musela jít i Luci.“* (6 – 7). Můžeme zde vidět tradiční pojetí mužské síly jako příčinu a řešení problémů „*Tak podívej Kulhavej, zejtra po setmění budeš u naší ohrady. Nemusím ti vysvětlovat, že stačí, když lusknou prsty a z toho vašeho vehiklu zůstane jen hromada šroubků. Přemejšlej o tom, nebo raději ani nepřemejšlej a zejtra v sedum!*“ (19). Zohledníme-li hlavní dějovou linii, můžeme sledovat střet dvou maskulinních jedinců Dlouhého Jacka a Arnyho. Každá z těchto postav se od sebe značně odlišuje. Hlavní představitel maskulinní síly nakonec skončí jako poražený, protože jeho fyzická zdatnost není nepostradatelná

⁵ Výše zmíněné jevy týkající se oblečení a fyzických charakteristik daných postav můžeme vysledovat např. na obr. A 6 - 7, kde můžeme vidět myšku v pozadí, jak skrývá posměch určený Arnymu, který prohrává konfrontaci s Dlouhým Jackem.

a není jedinou hodnotnou maskulinní vlastností „*Jsi nejšikovnější tvor, jakého znám*“... „*Je pravda, že Arny byl v tlupě docela nepostradatelný, dokázal většinu věcí opravit a vždy rychle pochopil, jak co funguje. Kulhání mu v jeho dovednostech nikterak nepřekáželo.*“ (9). Porážka Dlouhého Jacka ve smyslu převzetí jeho party (všech jejích členů, kteří vrací ukradené, rozestavené auto a stávají se pomocníky pod vedením Zíly a Arnyho) se stalo prostřednictvím střetnutí maskulinních vlastností, kdy oba z protivníků využili jiné maskulinní vlastnosti. Dlouhý Jack je ztělesněním síly a agresivity, zatímco Arny je ztělesněním šikovnosti, technických dovedností a schopnosti soustředit kolem sebe schopné jedince, kteří mu nakonec pomohou k jeho cíli.⁶

Další příčinou je míra zábavnosti „*Neblázni, vůbec nás neláká dělat ty nesmysly, co baví jen Jacka. Ta vaše věc je mnohem zábavnější. Chceme vám pomáhat a vidět, jak to celé dopadne.*“ (38). Jakmile se přidají členové party ke stavbě auta, odhaluje se pravá tvář Dlouhého Jacka a bortí se tak jeho maskulinita. „*Arny, neboj, s Jackem to nebude tak horký. On totiž není takový ranař, jak se zdá...Nedávno jsme ho s Prckem dokonce potkali a on dělal, že nás nevidí.*“ (50). Po narušení maskulinní stránky Dlouhého Jacka přestává být hrozbou a již nikoho nezajímá. Můžeme zde vysledovat poražení záporné postavy obdobně jako u tradičních pohádek na základě maskulinních vlastností hrdiny a jisté pomoci od vedlejších postav (jako v tradičních pohádkách přichází pomoc od víly kmotřičky). Samotná postava Dlouhého Jacka se podobá žárlivým macechám tradičních pohádek (např. Sněhurka), které žárlily na krásu princezny. Dlouhý Jack obdobně žárlí na hlavního hrdinu,

⁶ Rozdílnost fyzických maskulinních rysů a prostředí šedé ulice můžeme vidět na obr. A 19, kde je zobrazen Dlouhý Jack, který vyhrožuje Arnymu zařatou pěstí. Na obr. A 20 můžeme vidět reakci Arnyho, který předkládá problém svým kamarádům, aby mohli společně vymyslet nejlepší řešení. Obdobně jako hlavní hrdina tradičních pohádek má i tento hlavní hrdina přítele, který mu dopomáhá k cíli. Je zde zobrazena nutnost pěstování některé z maskulinních vlastností, aby mohl být mužský jedinec úspěšný ve společnosti.

na jeho maskulinní vlastnosti zručnosti, schopnosti překonávat překážky a schopnost ohromovat sociální okolí, včetně Luci. V důsledku této žárlivosti a strachu ze ztráty své sociální pozice šéfa skupiny, se snaží hlavnímu hrdinovi ublížit ukradením auta, nebo fyzickou újmou, obdobně jako se macecha snaží poškodit Sněhurku a znemožnit jí její šťastný konec z důvodu žárlivosti na její krásu a strachu ze ztráty svého vlivu [Rowe 1979: 241].

4.1.2 Způsoby vyjadřování jednotlivých postav

Pokud se zaměříme na způsoby vyjadřování v knize „Dědečku, vyprávěj“, zjistíme, že nepůsobí nijak stereotypně, není jasně odděleno jazykové vyjadřování mužských a ženských postav. Celá kniha je psaná spisovnou češtinou bez pojmenování jednotlivých postav přídavnými jmény odkazující k vnějším vlastnostem postavy, nebo slangových výrazů. Menším rozdílem mezi pohlavím postav je tendence mužských představitelů k častějšímu používání imperativů, opravování chybných projevů ostatních, čtenější vysvětlování a poučování „*Dříve si posílali zprávy přes holuby...Byli to poštovní holubi, zpráva se jim přivázala k nožičce a oni pak letěli na místo, třeba kilometry vzdálené, kde zprávu odevzdali. Jeden takový holub zachránil život malému miminku.*“ „Dědečku, vyprávěj...“ (70 – 71). Nicméně tyto rozdíly nejsou nijak razantní, protože hlavní hrdinka (Viktorka), také často používá imperativy a projevuje svůj názor, nebo opravuje ostatní jako například chlapce sahajícího na vysoko postavenou polici (obr. 30). Můžeme tedy říci, že způsob vyjadřování je v této knize nestereotypní.

Na rozdíl od první zkoumané knihy můžeme sledovat v knize „Jak si postavit auto“ značně odlišné způsoby vyjadřování jednotlivých postav. Celá kniha je psaná spisovnou češtinou, ale jednotlivé postavy spisovně nemluví. Pouze ženská postava mluví spisovně. Způsob mluvy femininní

zástupkyně poukazuje na pasivitu a nedůležitost jejího názoru, protože mluví pouze prostřednictvím tázacích vět mířených na hlavní postavu Arnyho „*A můžu třeba fialovou? ...*“ (44), „*Opravdu bys mě svezl? ...*“ (54). Jednotlivé postavy jsou pojmenovány stereotypně přídavnými jmény odkazující k vnějším vlastnostem postavy *Dlouhý Jack* (6), *Puchejř* (7), *Prcek* (38), které jsou tímto vyzdviženy, a je jim přidáno na důležitosti. Jejich gender je komunikován také způsobem, jakým se pojmenovávají *krasavci* (13), *šéfe* (13), *fešáci* (15), *hoši* (28). Zajímavé je, že si ze sebe jednotlivé postavy mohou dělat legraci, bez větších problémů „*Možná jsme to mohli tušit, tvoje čmáranice sprejem na zdi byly vždycky nejlepší.*“ „*Dík, ted' na mě Arny ale nemluv, musím se soustředit, jestli mi to tady steče, tak se naštvu a přestříkám tě na Šmoulu.*“ (45). Jiné vlastnosti, než fyzická síla a zručnost a provádění maskulinních úkonů, jsou běžně předmětem štiplavých poznámek a stigmatizace. Nejčastěji je stigmatizována inteligence vrabčáka Zíly „... *přemoudřelým vrabčákem...*“ (19), „*No jo, tak jdeme ty chytrolíne, s tebou je dneska zábava.*“ (15), „*Zílo, nechceš už náhodou sklapnout zobák a nechat si tu přednášku...*“ (28). Jakmile však nikdo zpochybní maskulinitu, následuje řádná odezva potvrzující sílu a schopnosti napadaného jedince „*Tak to je úžasnej nápad, seš skvělej žabáčku a já už dokonce vím, kam to naše vozidlo schováme,*“ *zajásal Arny.* „*Ještě jednou mi řekni žabáčku a budeš mít další problém.*“ (21). Jsou zde dokonce i projevy nelibosti spojené s projevy emocí „*Zíla nic neřekl, začal mžikat očkama a pak rychle poodletěl.*“ „*Taková blbinka a já budu slzet,*“ *zlobil se na sebe.*“ (49). Projevování emocí, včetně strachu a úzkosti „*trochu mě straší, co bude, až vyrazíme a potkáme Dlouhého Jacka.*“ (50), není bezproblémové. Je důležité všimnout si výrazu *trochu*, protože je na něm vidět jistá linka vedoucí celým příběhem. Tato linka by se dala nazvat maskování přílišných emocí před ostatními maskulinními členy. Důvodem tohoto maskování je posměch při projevování emocí v maskulinním prostředí.

4.2 Činnosti a aktivita v příběhu jednotlivých postav

Činnosti v tradičních pohádkách byly stereotypně rozděleny především na základě pasivity charakteristické pro hlavní hrdinky a aktivity typické pro hlavní hrdiny [Lieberman 1972: 390]. Podobně jako se během socializace rozděluje role dětí. Chlapci jsou učeni aktivitě, vyzývavosti, vůli po moci a prosazování svého názoru až k agresivitě. Dívky jsou od takového chování značně odrazovány, což vede k jejich pozdějšímu přístupu do předem připravených sociálních rolí (manželky, matky apod.) [Beauvoirová 1966: 145 - 146]. Naprosto pasivní ženská postava se vyskytuje v knize „Jak si postavit auto“. Myška Luci nemá žádné slovo v partě stavící auto, její názor je nedůležitý a jedinou její činností je stát v pozadí, jako jakási okrasa. Pouze jednou je žádán její názor a to při výběru barvy. Již tento fakt vystihuje stereotypní a priori chápání větší ženské estetické sensitivity a zároveň neschopnosti pochopit cokoliv jiného na stavbě auta, shánění součástí, úkrytu apod. Její názor je vždy přehlížen a ignorován, dokonce je zesměšňována „*Luci, vybereš nám barvu? Zvol si jakou chceš, ale musí být modrá.*“ „*A můžu třeba fialovou?*“ „*Klidně. Kristiáne, tak jsme se rozhodli, začni shánět barvu – prosím bledě modrou.*“ (44). Jedinou aktivitu, kterou v příběhu udělala, byl souhlas k odchodu z party Dlouhého Jacka. Nicméně i to udělala s minimální aktivitou, protože celou situaci za ní nakonec řešil mužský představitel – Prcek „*Koukej Arny, nás v partě to mrzí, co jsme udělali – poslali mě za tebou... Ne, jak tě to napadlo, to hlavně Luci, Fred a byl to trochu i můj nápad...*“ (38). Neznamená to, že by Luci nebyla pro příběh důležitá, ale aktivně nevystupuje, ani neovlivňuje sled událostí. Jejím jediným smyslem a činností je pasivně motivovat muže ke stavbě auta. „*Ach jo, proč musela jít i Luci*“ odpověděl nepřítomně Arny. „*Na druhou stranu ji chápu, co tady se mnou...*“ (7). Její úloha v příběhu pak nejsilněji vystupuje v závěru knihy, kdy vrabčák Zíla komentuje celé

Arnyho snažení slovy: „*Na první pohled to tak nevypadá, ale sbalil si ji (myšleno Luci) hodně složitým způsobem.*“ (54). Z těchto výroků můžeme pochopit, že auto bylo stavěno proto, aby Arny zaujmul a zviditelnil se před myškou. Jediným důvodem, proč vystupuje v příběhu je její krása, „*Luci, ty musíš jet s náma, jízda v kabrioletu bez hezký holky je zakázaná.*“ (54) motivující hlavního hrdinu k činnosti, o které si on myslí, že mu pomůže danou ženu získat. V této knize můžeme sledovat jasné znázornění neprůchodnosti světa dívek a chlapců „... *rozprášenou směs vzduchu a benzínu rozvedeme sacím potrubím. Funguje to podobně, jako když na sebe Luci stříká voňavku z flakonu.*“ (27).

Na rozdíl od ženské postavy, všechny mužské postavy mají aktivní roli ovlivňující příběh. Jednají sami za sebe a jsou pro celou partu nepostradatelní. Celý příběh je charakteristický dělbou práce, kdy mužští představitelé jsou nepostradatelní „*Tak pozor Arny, Puchejř není zase tak špatný kluk – a hlavně – bez něj nic nepostavíme.*“ (7) pro některou tradičně maskulinní pracovní činnost (technik, konstruktér, obchodník, lakýrník, zámečník). Znázornění zručného muže nepostradatelného v práci mimo domácnost je pro tuto knihu typické. Jsou znázorňováni v nebezpečných situacích a prostředí, ve kterých si ale vždy nakonec vědí rady. Nebezpečí dokonce občas vyhledávají „*Já nechci jezdit pomalu!*“ (32). Důraz na aktivitu a samostatnost poukazuje také fakt, že rodinné vazby neznamenaají prakticky žádné zvýhodnění „... *můj nejstarší brácha je mafián... já s bráchou vycházím dobře, ale nikdy jsem se do jeho věcí nemíchal a ani on do mých. Rád bych se i dál živil jako poctivý šmelinář... Kdyby se to náhodou provalilo, že sis takto zdarma vyrobil ochranu, tak pak půjde o zdraví.*“ (34). Jsou zde zmíněni pouze mužští rodinní příslušníci z důvodu toho, že právě oni naučili představitele práci ve veřejné sféře „*Jak je možné, že to všechno umíš?...*“ „*To mě naučil děda, byl zámečník, odmalička jsem musel pomáhat v jeho dílně.*“ (43).

V knize „Dědečku, vyprávěj“ je hlavní postavou holčička Viktorka, která je aktivní a zvědavá, což rozhodně neodpovídá genderovým stereotypům. Dívky jsou zde zobrazovány aktivní, dokonce je jednou ve funkci hrdinného zachránce, „*Sláva! Našlo se koťátko! Viktorka ho našla!*“ *Lidé Viktorce děkovali...*“ (25). I přes aktivitu dívek, jsou zde činnosti, které jsou přisuzovány tradičně mužským představitelům. V souladu s genderovými stereotypy jsou chlapci znázorněni v nebezpečnějších situacích, „*Matěj vylezl na nejvyšší prolézačku. V tom se mu smekla noha a Matěj se zřítíl z výšky na zem.*“ (20), „*David lítal jako pomínutý.*“ (26). Ilustrace také nebezpečné situace přisuzují maskulinním představitelům. Na obr. 14 můžeme vidět dívku, která kreslí a rozcvičuje se, zatímco chlapec leze po žebříku.⁷

Stereotypní je také zobrazování samozřejmosti domácích prací pro ženu. V domácnosti vaří a dělá hostitelku matka a přijímá tento fakt, jako samozřejmost „*já dostanu až nakonec, protože jsem hostitelka.*“ (40), nicméně tento stav ji přináší i sociální ocenění „*tak nejdůležitější u stolu je maminka, na tu všichni čekáme.*“ (41), zároveň sklízí nádobí a kompletně se stará o návštěvu. Vykonávání domácích prací a jejího přijímání ženami jako součást identity je vidět i z výzkumu Sarah Berk z amerických domácností [Berk citován in West, Zimmerman 2008: 113 - 114]. Celkově můžeme vidět, že muž je aktivnějším na veřejnosti jako například v restauraci „... *všechno zařídil tatínek.*“ (85). Je zde ale zobrazeno bezproblémovost průchodnosti tohoto rozdělení, protože, i když je matka zobrazována jako hostitelka, která vaří, uklízí a stará se o potřeby hostů, pomáhá jí s touto prací muž „*Tatínek ukládal nádobí do myčky a maminka připravovala kávu.*“ (57). Dalším posunem oproti tradičnímu pojetí je

⁷ Tento fakt potvrzuje také obr. 28. Můžeme zde vidět dvě holčičky, kdy jedna stojí nehybně u dortu a usmívá se a druhá se houpá na houpačce a bezpečně se drží oběma rukama. Oproti tomu jeden chlapec rychle běží a přitom pozoruje, zda se na něj dívka dívá a druhý dělá stojku bez opření nohou.

případ onemocnění ženy. V tomto případě je vidět, že ženu může zastoupit v domácích pracích muž, i když je zdůrazněno, že k domácí práci „...*musel vařit večeri a prostrít stůl.*“ (33) vykonává ještě namáhavou práci ve veřejném sektoru „... *tatínek byl dlouho v práci...*“ (33), což u ženy problematizováno není. Ani práce ve veřejném sektoru již není stereotypizována a přičítána jenom muži „*Ano, tatínek s maminkou chodí do práce...*“ (15). V zobrazování pracovních pozic můžeme vysledovat dokonce mírnou nadreprezentaci žen, které jsou zobrazovány v pozicích šatnářek, uvaděček, prodavaček a číšnic, ale také jako držitelky pracovní pozice s vysokým sociálním statusem, jako na obr. 26, kde je znázorněna doktorka starající se o pacienta. Muži mají obdobné pracovní pozice se stejným sociálním statusem (pikolík, číšník, taxikář, doktor). Jsou stereotypně znázorňováni spíše při činnostech spojených se zvyšováním inteligence (četba knihy nebo novin), nebo například při řízení auta, které řídí striktně muži. Ženy jsou naopak zachyceny při vaření, péči o děti, ale také při vykonávání svého povolání.

Zajímavé je pojetí rodičovství, které působí jako nový typ rodičovství, o kterém mluví Bandinterová, kdy otec je plně zapojen do výchovy „... *pak jsme byli chvíli s tátou na hřišti.*“, poučuje Viktorku, jak se správně chovat a vypomáhá v domácnosti aspoň malou měrou a v případě nemoci ženy v domácnosti je ochoten a schopen její domácí práce zastat. To potvrzuje i tvrzení změny pojetí rodičovství, kdy je popřeno vychování dítěte pouze matkou, která je obdařena naprosto všemi vlastnostmi nutnými k výchově dítěte [Badinterová 2005: 88]. Pojetí pracující matky je závislé na věku dítěte. V případě kojence je závislost matky na otci zobrazena jako něco přirozeného a tím je potvrzena potřeba muže z ekonomických důvodů „*Žila tam jedna maminka s malým miminkem, byla sama, protože tatínek zemřel při práci v lese. Měli malé políčko, na tom pěstovali brambory a zeleninu, aby měli co jíst.*“ (71 – 72).

Mateřství je zde navíc prezentováno jako něco, co je přirozené a nutné pro každou ženu. Čtenářka může být prostřednictvím Viktorky edukována do mateřské role⁸ a schopnosti plnit domácí práce, obdobně jako byla Sněhurka edukována během svého života s trpaslíky v poslušnou ženu v domácnosti starající se o muže [Golden, Canan 2004: 44]. Rodičovství je ale celkově přisuzováno oběma pohlavím, která vykonávají stejné činnosti ve výchově dítěte. Dítě poučují, starají se o něj a vychovávají společně. Můžeme zde tedy vidět další nestereotypní popření neprůchodnosti světů dívek a chlapců.

4.3 Morální sdělení

Morální sdělení jsou jednou z nejdůležitějších součástí pohádek, protože ukazují čtenáři, jak se mají lidé chovat a co je dobré/špatné chování pro jednotlivé postavy a pohlaví. Zkrátka jaká jsou doporučovaná jednání a chování pro jednotlivá pohlaví v pohádkách. V knize „Dědečku, vyprávěj“ můžeme určit, které činnosti jsou vnímané jako problematické pro dané pohlaví prostřednictvím sociální exkluze, která je nejčastějším trestem. Obě pohlaví jsou rovnoměrně trestána za přílišnou aktivitu spojenou s neposlušností, nebo zvědavostí hrdiny/hrdinky „*Viktorku sezení u stolu moc nebavilo, slezla ze židle a vydala se na průzkum restaurace. Pobíhala sem a tam...*“ (82). Mužští představitelé mají však se zvládnutím své energie a agrese značně větší problémy, čemuž nasvědčuje fakt, že jsou častěji znázorňováni pro svoji neposednost a bezohlednost. Z tohoto pojetí můžeme vidět a priori chápání povahy

⁸ „... jednou budeš maminka...“ (32). Slovo *budeš* rozhodně nevyjadřuje svobodnou volbu, ale předpokládanou nutnost této sociální role.

chlapců jako aktivnějších, rozjívenějších, zvědavějších a statečnějších. Dívky mají tyto vlastnosti také, ale nejsou zobrazovány tak často jako u chlapců. Na rozdíl od ženských představitelk nejsou maskulinní představitelé odměňováni za pomoc při domácích pracích. Nicméně není trestáno ani problematizováno, když vykonává domácí práce mužský představitel. Z této knihy tedy můžeme usoudit, že chování pro jednotlivá pohlaví nejsou příliš odlišná v chápání aktivního chování a schopnostech. Představitelky mohou být dobrodružné, prosazující svůj názor, dokonce mohou být hrdinkami, které dokáží úspěšně vyřešit problematickou situaci. Rozdílné pojetí přichází se zobrazením domácích prací, při kterých mužští představitelé příliš zobrazováni nejsou, zatímco ženské představitelky jsou odměňovány za domácí práce a je ukázána jejich důležitost v domácnosti, „*tak nejdůležitější u stolu je maminka, na tu všichni čekáme.*“ (41). Také není v takové míře problematizován vzhled a úprava mužů, což u ženských postav je problémem vedoucím k sociální exkluzi. Zatímco u mužských postav stačí drobné napomenutí a jeho nevhodné chování týkající se oblékání pro něho nebude mít žádné dopady.⁹ Celá kniha ukazuje, že je důležitá interakce a prosazování svého názoru, nejenom na úrovni rodiny, ale v celé společnosti. Ženské postavy mají přitom stejnou možnost projevit svůj názor, jako mužští představitelé.¹⁰ Také není problematizováno prosazení žen ve veřejném sektoru. Muži by dokonce měli být schopni pomoci v domácnosti

⁹ „... seděl nějaký kluk s čepicí na hlavě... naštěstí se objevila klukova maminka a řekla mu, aby si kšiltovku sundal“ (64 – 65). Toto je poměrně odlišné pojetí od potrestání naprostou sociální exkluzí mladé holčičky, která nedodržela pravidla úpravy zevnějšku a porušila tak jistý ideál krásy (11).

¹⁰ To potvrzuje interaktivní vyprávění celé knihy Dědečkem v interakci s Viktorkou, která vede také vyprávění a projevuje svůj názor „*To si neudělalo moc chyťře“ pokárala kotě Viktorka a zamířila do davu lidí...*“ (25), stejně jako jiné ženské postavy (např. maminka).

a s výchovou dítěte. Tyto práce zde již nejsou zobrazeny jako výlučně ženské činnosti.¹¹

Morální sdělení v knize „Jak si postavit auto“ se velmi liší od převážně nestereotypních obsahů knihy „Dědečku, vyprávěj“. Binární pojetí zobrazování mužských postav oproti femininní postavě se obdobně objevuje i v činnostech a funkcích jednotlivých postav. Čtenářka se nemůže identifikovat do jiné, než přehlížené, pasivní a naprosto závislé myšky, která se nedokáže sama o sebe postarat v prostředí temných městských uliček, autodílen a vrakovišť, neboli v prostředí, které je a priori chápáno jako maskulinní. Dívka by se měla soustředit pouze na svoji krásu a estetické vlohy, protože jenom oni jsou důvodem její pozice v sociální skupině, která je zajištěna nákloností maskulinního jedince, kterého si ona vybírá na základě zábavnosti a materiálního zajištění. Její funkce a role je poté zvyšovat sociální status party prostřednictvím svého vzhledu. Čtenáři tato kniha naopak nabídne různé pozice a schopnosti, se kterými by se mohl identifikovat. Muž by zde měl být dostatečně inteligentní, fyzicky zdatný a funkčně nepostradatelný, proto aby mohl být začleněn do skupiny jedinců, kteří se podobají tomuto ideálu a jednou nebo více maskulinními vlastnostmi vynikají nad ostatními. Neměl by projevovat v maskulinním prostředí emoce, které vzbuzují posměch u ostatních a oslabují jeho pozici. Přátelské a pracovní vztahy jsou zde zdůrazňovány, nad vztahy rodinnými. Ty jsou zmíněny pouze v kontextu učení mladších mužských členů rodiny orientaci ve veřejné sféře, prostřednictvím osvojení maskulinních schopností a vlastností starších mužských členů rodiny. Po osvojení těchto schopností a vlastností se předpokládá osamostatnění jedince, protože správný muž by měl být schopen prosadit se sám mezi ostatními maskulinními jedinci ve veřejném

¹¹ Muži i ženy vykonávají stejné činnosti s jedinými dvěma výjimkami. Muž není zachycen, jak vaří a žena není zachycena při řízení automobilu a čtení. Celkově však můžeme říci, že již nejsou stereotypně zachyceny genderové role.

prostoru. Můžeme tedy říci, že tato kniha vede dívky k přijetí pozice závislé, neaktivní postavy, která dosahuje výhod pomocí své krásy. Zatímco muži se mají, co nejlépe naučit maskulinnímu chování, vlastnostem, schopnostem (např. řemeslu lakýrníka), aby se mohli prosadit mezi ostatními maskulinními členy ve veřejném prostoru.

4.4 Porovnání s tradičními pohádkami

Jedním z nejdůležitějších fenoménů v tradičních pohádkách je pojetí krásy. V tradičních pohádkách vidíme, že je dívka vybrána princem na základě své krásy, a tím je ukončeno její utrpení v podobě zakletí, nebo smrti. V 94 procentech pohádek bratří Grimmů analyzovaných Baker-Sperry a Grauerholz jsou zmínky o kráse nejčastěji u žen, navíc jsou zmínky o mužské kráse méně četné a spojeny se zmínkami o fyzické kráse ženské hrdinky. Byl zjištěn kauzální vztah femininní krásy a šťastného konce hrdinky. Také byly zjištěny rozdíly v četnosti zmínek krásy na základě věku, kdy zmínky klesaly s přibývajícím věkem [Baker – Sperry, Grauerholz 2003: 716, 723]. Obdobné rysy s tradičními pohádkami má myška Luci, která je důležitá pouze svojí krásou, která je zásadní příčina rozvinutí hlavní činnosti Arnyho. Její krása je vyjádřena na konci, kdy pravý šťastný konec pro hlavní hrdiny nastává, když spolu nasednou do postaveného kabrioletu, jejich sociální okolí je přijme jako pár¹² a odjíždějí spolu, stejně jako princ se svojí vyvolenou. V knize „Dědečku, vyprávěj“ můžeme vnímat jistý ideál krásy v podobě vnějšího vzhledu jednotlivých pohlaví znázorněného prostřednictvím ilustrací. Při jeho nedodržení následuje prostředek sociální kontroly – sociální exkluze [Baker – Sperry, Grauerholz 2003: 711].

¹² Tento fakt potvrzuje věta vrabčáka Zíly „Na první pohled to tak nevypadá, ale sbalil si ji teda hodně složitým způsobem.“ (54).

Analyzované pohádky se, ale v pojetí ideálu krásy ve větší míře odlišují od tradičních pohádek, především v knize „Dědečku, vyprávěj“. Ve zkoumaných pohádkách žádná ženská postava neprochází žádným utrpením ani není pasivně vybrána princem (myška Luci si v souhlasu s ostatními členy zvolila partu Arnyho). V textu není věnován prostor popisu krásy u žen/mužů (takové zmínky jsou spíše marginální záležitosti), ani nejsou znázorněny rozdíly v četnosti zmínek o kráse v poměru k věku postavy. Samozřejmě zde jsou zmínky krásy, jiného stylu oblékání a tvaru postavy, nicméně ty jsou předmětem znázornění především ilustrací a to pravděpodobně z důvodu lepší rozpoznatelnosti postav pro čtenáře. V knize „Dědečku, vyprávěj“ nehraje krása nikdy hlavní roli v příběhu, na rozdíl například od Sněhurky, nebo Růženky [Baker – Sperry, Grauerholz 2003: 722 - 723]. Také není spojována (v obou analyzovaných knihách) ošklivost s potrestáním, nebo negativními vlastnostmi jako jsou krutost, úskočnost a žárlivost, které by mohly způsobovat snahu dosáhnout jistého ideálu krásy [Lieberman 1972: 385 – 386]. Dalším nestereotypním zobrazováním je rasa, protože jsou čteně zobrazovány veškeré rasy¹³ vykonávající stejné činnosti jako všichni ostatní. Rozhodně nelze pozorovat spojení ošklivé podoby, nebo záporné postavy např. s temnotou, což by mohlo vést k přesvědčení, že lidé s jinou barvou pleti mohou být nebezpeční. Také již nejsou přisuzovány benefity pouze bílé skupině heterosexuálních žen, jako tomu bylo v tradičních pohádkách [Baker – Sperry, Grauerholz 2003: 713, 716, 722].

S ideálem krásy úzce souviselo v tradičních pohádkách manželství, protože do něj vstupovala hrdinka prostřednictvím své krásy, kvůli které hrdina podstupoval obvykle nebezpečné dobrodružství. Obdobným rysem

¹³ Samozřejmě pouze v knize „Dědečku, vyprávěj“, protože v knize „Jak si postavit auto“ vystupují pouze zvířecí charaktery.

vzniku manželství, tedy námluvy můžeme vidět v příběhu „Jak se staví auto“, kde si maskulinní hrdina vybírá myšku na základě její krásy, zatímco ona souhlasí s pasivním působením v jeho blízkosti z důvodu zisku majetku (bude vlastnit automobil) a větší zábavnosti činnosti, kterou vykonává [Lieberman 1972: 386 – 387]. Osvobození princezny v tradičních pohádkách paradoxně symbolizuje kapitulaci jejího rozhodovacího práva nad svým životem. Od té doby bude muset naplňovat roli manželky a matky. Bude žít pod maskulinní záštitou, stejně jako dříve v domě svého otce [Rowe 1979: 246]. Samotná podoba manželství je explicitně vyobrazena pouze v knize „Dědečku, vyprávěj“ prostřednictvím několika rodin. Na rozdíl od tradičních pohádek, nevidíme pasivní ženu pod naprostou nadvládou muže (popř. tchýně), můžeme zde vidět spíše svazek, ve kterém každý může působit aktivně a vyjadřovat svůj názor.¹⁴ Také činnosti jsou zde rozděleny tak, že každý z manželů dokáže toho druhého v případě potřeby zastoupit. Nejpodstatnějším rozdílem je fakt, že zde nejsou ženy znázorněny aktivní pouze v případě výběru partnera [Lieberman 1972: 393 – 394]. Oproti tomu myška Luci je pod vlivem mužů po celou dobu příběhu, právě kromě výběru party, ke které se přidá. I zde je součástí sociálního konsensu, protože volí společně se zbytkem party.

Aktivita a činnosti jednotlivých postav jsou další oblastí, která je podrobena v tradičních pohádkách stereotypnímu vnímání. Typická žena v tradičních pohádkách byla pasivní. Často je její jedinou aktivitou pláč, na základě něhož ji pomáhá tajemná postava, která vybírá druh a způsob pomoci [Lieberman 1972: 390; Parsons 2004: 144]. Ženské postavy charakteristické svou mocí a aktivním jednáním jsou ve většině

¹⁴ To dokazuje výrok z pohádky o ztraceném králíčkově. „*To už byl doma i tatínek a společně se radili...*“ (53).

případů zobrazovány jako ošklivé, ne-li vzhledem, tak alespoň charakterem a stavěny do role záporné postavy [Parsons 2004: 138]. Takto pasivní je myška Luci, která po celý příběh působí jako pasivní pozorovatel, který je plně ovládán nastávajícími jevy. V knize „Dědečku, vyprávěj“ však nenalezneme takto pasivní ženu, nebo dívku. V této knize nejsou ani činnosti rozděleny mezi mužské a ženské. Můžeme zde sice vypožorovat rozdělení prací na domácí práce patřící ženě a práce na veřejnosti preferované muži. Nicméně na rozdíl od tradičních pohádek nejsou tyto hranice neprostupné. Jsou zde zobrazení muže schopného vykonávat domácí práce a ženy, která dokáže vykonávat stejnou sociální pozici ve veřejné sféře jako muž. Neprostupnost těchto hranic můžeme vidět v knize „Jak si postavit auto“, protože všechny mužské postavy se zabývají a vykonávají tradičně maskulinní činnosti, jak jsem představil výše.

Z porovnání s analýzami tradičních pohádek, můžeme vypožorovat, že kniha „Dědečku, vyprávěj“ prakticky veškeré genderové stereotypy obsažené v tradičních pohádkách nabourává. Nejpodstatnějším rozdílem je celkové pojetí světa dívek a chlapců jako prostupného, tedy že femininní postavy dokáží dělat stejné úkoly a činnosti jako ty maskulinní. Samotný ideál krásy typický svojí důležitostí a četností zobrazení v tradičních pohádkách v této knize není tak důležitý svojí četností ani funkcemi v příběhu. Poněkud větší důraz na ideál krásy můžeme zaznamenat v knize „Jak si postavit auto“, kde je femininní postava důležitá pouze svojí krásou. Obecně se sledované jevy v analýzách tradičních pohádek shodují s obsahem této knihy. Tato kniha zprostředkovává čtenáři roli aktivního mužského hrdiny schopného orientace v prostředí a pasivní ženské hrdinky, která je na mužích závislá.

5 ZÁVĚR

Tato bakalářská práce se zabývá genderovými stereotypy obsaženými ve dvou pohádkách vydaných a produkováných v 21. století. Těmito knihami jsou „Jak si postavit auto“ [Sodomka 2012] a „Dědečku, vyprávěj“ [Špaček 2012]. Knihy byly v rámci této práce zkoumány prostřednictvím sémiotické analýzy, která umožňuje sledovat jak textové, tak ilustrativní materiály [Trampota, Vojtěchovská 2010: 118]. Cíl práce byl vybrán z důvodu důležitosti pohádek v procesu socializace. Samotným cílem je zjistit, zda jsou přítomné genderové stereotypy v těchto pohádkách a jak se odlišují (nebo shodují) s genderovými stereotypy v pohádkách tradičních. Zobrazování genderových stereotypů v tradičních pohádkách bylo zjištěno prostřednictvím analýzy studií zabývajících se tímto tématem. Tyto studie jsou podrobně představeny především na konci teoretické části této práce a odvíjejí se od nich sledované jevy v analýze knih. V analytické části byla proto sledována a popisována symbolická anihilace, zobrazování a vyjadřování jednotlivých postav, jejich činnosti a úkoly, morální sdělení, která jsou recipientům z dnešních pohádek přenášeny.

Z analýzy zkoumaných pohádek bylo zjištěno jisté nabourávání genderových stereotypů prakticky ve všech zkoumaných jevech, a to především v knize „Dědečku, vyprávěj“. Nicméně jsou zde stále stereotypní zobrazování týkající se především tvaru postavy, rozdílnosti oblečení a pozice. Tyto stereotypy můžeme vidět především na ilustracích, na rozdíl od tradičních pohádek, kde se poměrně velká část textu věnuje popisu krásy hlavní hrdinky, která je její jedinou vlastností. Obecně zde můžeme vidět poměrně velké posuny k nestereotypnímu zobrazování. Především v zobrazování emocí u chlapců a v možnosti jejich menší fyzické zdatnosti oproti dívkám. Nejpodstatnějším rozdílem oproti tradičním pohádkám je fakt,

že navzdory přítomnosti stereotypních zobrazení týkajících se ideálu krásy, není toto zobrazování důležitým jevem v příběhu. Tato znázorňování usnadňují rozpoznávání pohlaví jednotlivých postav, nicméně zde rozhodně vnější rysy nepůsobí jako ideál, kterého by měli všichni dosahovat, pokud chtějí svůj šťastný konec v podobě vysněného prince a ekonomického zajištění [Baker, Sperry 2003: 712 - 714].

Jasně stereotypní zobrazování je vidět především v knize „Jak si postavit auto“, kde je znázorněna myška, která neovládá žádnou činnost ani vlastnost uplatnitelnou v daném prostředí, pouze pasivně přistupuje k hlavním hrdinům, kteří si ji „vydržují“. Mužští představitelé jsou zobrazováni jako typicky maskulinní, aktivní jedinci, zabývající se pouze maskulinními činnostmi. Celý příběh motivuje činnost, která má v ideálním případě získat pro hlavního hrdinu vytouženou myšku a ekonomické zvýhodnění pro něj a jeho druhy. Můžeme tedy říci, že tato kniha na rozdíl od druhé analyzované knihy potvrzuje zobrazování genderových stereotypů tradičních pohádek.

Bylo tedy zjištěno, že se od sebe obě analyzované knihy naprosto odlišují. Tento výrazný rozdíl každé ze zkoumaných pohádek bychom mohli vysvětlit jejich edukačním záměrem [Brugilles et al. 2002: 246]. Kniha „Jak si postavit auto“ si klade za cíl zprostředkovat recipientovi dobrodružství spojené se stavbou auta, zatímco kniha „Dědečku, vyprávěj“ má naučit děti slušnému chování¹⁵. Psaní pohádkových knih s předem určeným edukačním záměrem evidentně ovlivňuje strukturu a obsah knihy, která explicitně cílí na předpokládané recipienty. Z toho můžeme vidět stereotypní a priori chápání chlapců jako těch, které se budou zajímat o stavbu auta, a proto není nutné zařadit do knihy více femininních postav, se kterými by se mohli identifikovat dívky. Oproti tomu

¹⁵ Edukační záměr je obsažen na obalu knih. Z toho můžeme předpokládat, že si je kupující vybere knihu, mimo jiné, na základě daného edukačního záměru.

kniha s edukačním záměrem slušného chování neobsahuje takové téměř žádné genderově stereotypní zobrazování. Je explicitně zacílena pro obě pohlaví, protože slušnému chování se musí učit obě pohlaví. Z výše uvedeného vyplývá, že jsou produkovány i pohádky, které ve větší míře bourají genderové stereotypy. Existují ale stále knihy, které jsou silně genderově stereotypní. Podstatnější je fakt, že jejich odlišnost může být způsobená jejich edukačním zaměřením. Tímto způsobem může být selektováno trhem s dětskou literaturou, ke které informaci a činností se děti jednotlivých pohlaví z knih naučí.

Tato studie poskytuje pouze dílčí údaje dvou zkoumaných případů a nemůže tak bohužel, již vzhledem k použité metodě a velikosti zkoumaného vzorku, poskytnout generalizovaná tvrzení. Poukazuje nicméně na řadu fenoménů, které by zasluhovaly naší pozornost do budoucna. Budoucí výzkum by se mohl zaměřit na analýzu většího počtu dětských knih a potvrdit tak, zda je více dětských knih psáno s edukačním záměrem, a jestli tento záměr tak silně ovlivňuje pojetí genderových stereotypů. Nepochybně by bylo také zajímavé zjistit, co ovlivňuje výběr knihy, kterou si lidé kupují, proto by bylo vhodné provést výzkum zaměřený na kupující dětských knih a zjistit jaké jevy a fenomény ovlivňují výběr těchto knih.

6 BIBLIOGRAFIE:

Arnett, J. J. 1995. „Adolescent's uses of media for self-socialization.“ *Journal of Youth and Adolescence* 24 (5): 519 – 533.

Badinterová, E. 2005. *XY. O mužské identitě*. Praha: Paseka

Baker - Sperry, L., L. Graueholz. 2003. „The pervasiveness and persistence of the feminine beauty ideal in childrens fairy tales.“ *Gender & Society* 15 (5): 711 – 726.

Beauvoirová, S. 1966. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis

Bettelheim, B. 2000. *Za tajemstvím pohádek*. Praha: Lidové noviny

Brugilles C., I. Cromer, S. Cromer, Z. Andreyev. 2002. „Male and Female Characters in Illustrated Children's Books or How Children's Literature Contributes to the Construction of Gender“ *Population* 57 (2): 237 – 267.

Burton, G., J. Jiráček. 2001. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal

Connell, W. R. 2002. *Gender*. Malden: Blackwell Publishing Inc.

Doubrovová, J. 2002. *Sémiotika v teorii a praxi: [proměny a stav oboru do konce 20. století]*. Praha: Portál

Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Příbram: Argo

Golden, J. M., D. Canan. 2004. „“Mirror, Mirror on the Wall“: Readers' Reflections on Literature through Literary Theories.“ *The English Journal Research* 93 (5): 42 – 46.

Grauerholz, E., B. A. Pescosolido. 1989. „Gender representation in Children's Literature“ *Gender and Society* 3 (1): 113 – 125.

Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál

Huntoon, A. 2009. „Gender Stereotypes.“ Pp. 378 – 382 in O’Brien, J. (eds.). *Encyclopedia of Gender and Society*. Los Angeles: Sage publication, Inc.

Jarkovská, L. 2004. „Role pohádek a dětské literatury v reprodukci genderových nerovností.“ Pp. 57 - 64 in I. Nosál (eds.). *Obrazy dětství v dnešní české společnosti. Studie ze sociologie dětství*. Brno: Barrister & Principal

Kessler, S. J., W. McKenna. 1978. *Gender: an ethnomethodological approach*. Chicago: University of Chicago Press

Kolářová, J., M. Kolářová. 2009. „Nerovnosti (třída, gender, rasa a sexualita) v médiích: svět celebrit.“ Pp. 56 – 101 in Bayer, I. J. Kolářová, M. Kolářová, M. Vávra (eds.). *Zobrazování nerovností a hodnotová poselství v časopisech pro děti a mládež na příkladu časopisu Bravo*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Krogness, M. M. 1996. „Relating School and Life through „Cinderella“.“ *The English Journal* 85 (5): 101 – 103.

Lieberman, M. R. 1972. „Some Day My Prince Will Come“: Female Acculturation through the Fairy Tale“ *College English* 34 (3): 383 – 395.

McCabe, J., E. Fairchild, L. Grauerholz, B. A. Pescosolido, D. Tope. 2011. „Gender in Twentieth – Century Children’s Books: Patterns of Disparity in Titles and Central Characters.“ *Gender & society* 25 (2): 197 – 226.

Morris, P. 2000. *Literatura a feminismus*. Brno: Host

Možný, I. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: FF Univerzita J. E. Purkyně

Možný, I. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: Slon 1

Niklesová, E. 2007. *Teorie a východiska současné mediální výchovy*. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity

Parsons, L. T. 2004. „Ella Evolving: Cinderella Stories and the Construction of Gender – Appropriate Behavior.” *Children’s Literature in Education* 35 (2): 135 – 154.

Reifová I. et al. 2004. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál

Renzetti M. C., D. J. Curran. 2003. *Muži, ženy a společnost*. Praha: Karolinum

Rowe, K. E. 1979. „Feminism and fairy tales.“ *Woman studies: An inter – disciplinary journal* 6 (3): 237 – 257.

Řeháčková, D. 2006. „Konstruování maskulinity v časopisech životního stylu pro muže.“ *Sociologický časopis* 42 (2): 291 - 306.

Saussure, de F. 2007. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia 2

Simonsen, M. 1985. „Do Fairy Tales Make Sense?“ *Journal of Folklore Research* 22 (1): 29 – 36.

Sodomka, M. 2012. *Jak si postavit auto*. Litomyšl: MS studio

Strauss, A. L., J. M. Corbin. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce

Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ Pp. 15 – 27. In *Sborník prací fakulty sociálních studií Brněnské univerzity Sociální studia* 7. Brno: Fakulta

Špaček, L. 2012. *Dědečku, vyprávěj*. Praha: Mladá fronta

Trampota, T., M. Vojtěchovská. 2010. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál

Valdrová, J. 2001. „Genderové stereotypy a kliše v mediální projekci genderu.“ *Sociologický časopis*. 37 (2): 183 – 205.

Vávra, M. 2009. „Socializace médií na příkladu časopisů Bravo a ABC.“ Pp. 35 – 55 in Bayer, I., J. Kolářová, M. Kolářová, M. Vávra (eds.). *Zobrazování nerovností a hodnotová poselství v časopisech pro děti a mládež na příkladu časopisu Bravo*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.í.

West, C., Zimmerman, D. H. 2008. „Dělat gender.“ *Sociální studia* 1 (2): 99 – 120.

7 RESUMÉ

This work follows up gender stereotypes in fairy tales. More specifically, in two fairy tale books published after 2000. These tales are „Grandfather, tell“ published in 2012 by Špaček and "How to build a car" published in 2012 by Sodomka. This work is focused on the children's fairy tales listeners and so in the first part of this work the socialization together with changes in parenting is described. It also describes how people adopt their gender roles and gender stereotypes that are present in classic fairy tales. The fairy tales were analyzed by means of semiotic analysis which is described in detail in the part of the work entitled "Methodology". The analysis deals with viewing the gender of individual characters, actions that the characters perform and moral message of these tales.

In the practical part, these fairy tales are compared with the results of studies dealing with gender stereotypes in traditional fairy tales. The results are very ambivalent. The book „Grandfather, tell" increasingly breaks the gender stereotypes while the book "How to build a car" rather confirms the gender stereotypes. This disparity is likely to be caused by the educational purpose of these fairy tales. The analyzed books differ greatly from traditional fairy tales. Nevertheless, some features typical for fairy tales were also detected.

8 PŘÍLOHY

8.1 Příloha I. - schéma

Schéma:

1. expozice = chování dítěte na základě zábavnosti, nebo lenosti vůči jistým úkonům
2. sociální exkluze spojená se špatným chováním, nebo poranění, fyzická bolest
3. náprava skrze jiné chování = na radu jiné postavy
4. odměna – sociálně zařazen, našel nové kamarády – šťastný konec

8.2 Příloha II. – obrazové ilustrace



Text © Ladislav Špaček, 2012
 Illustrations © Jana Fernandes, 2012
 ISBN 978-80-204-2810-2

Obr. 6



Obr. 28



Obr. 72



Obr. 18



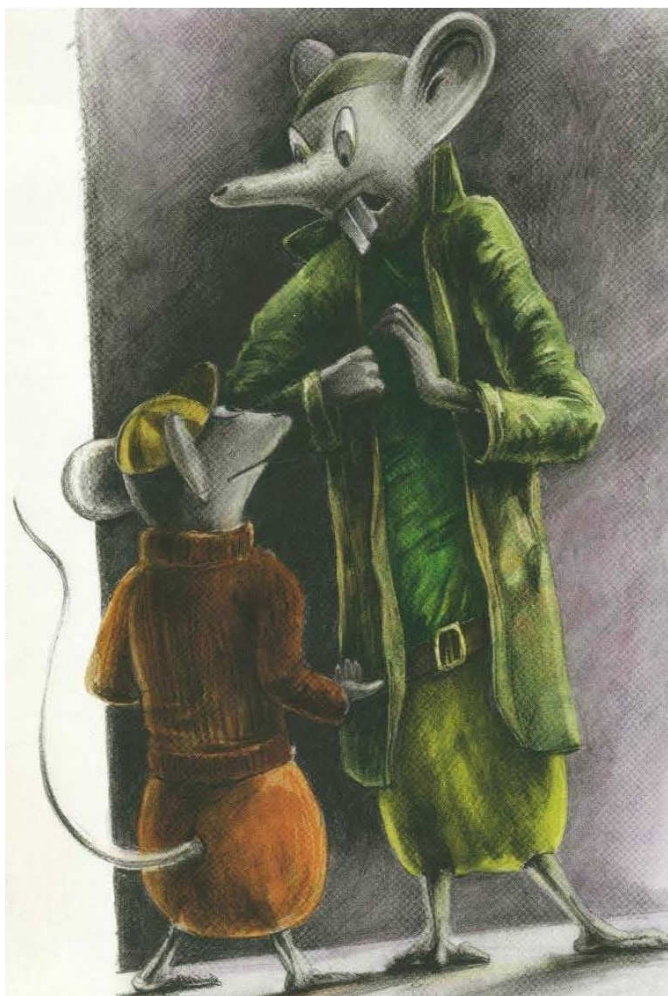
Obr. 22



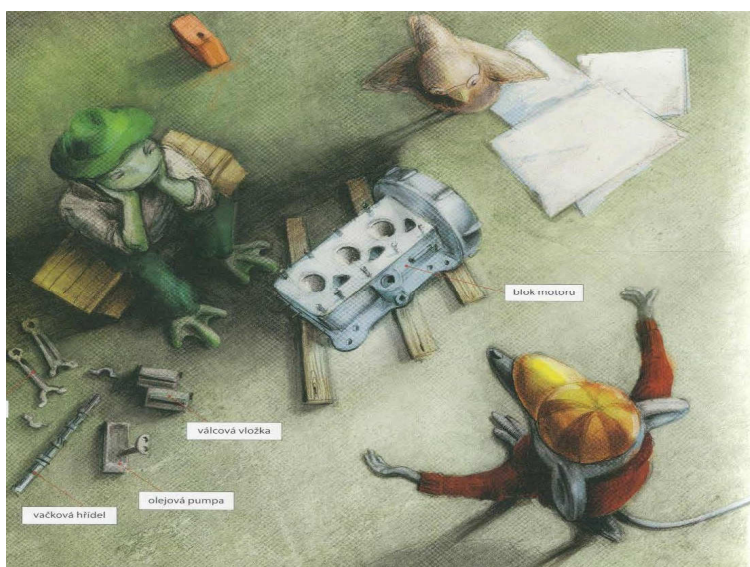
Obr. 15



Obr. A 6 – 7



Obr. A 19



Obr. A 20



Obr. 30



Obr. 14



Obr. 26